

Знаменитый изобретатель
Одобривший изобретение
знаменитого и знаменитого
изобретателя:

Лтн

✓ 1181

1999

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՀԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

Յաւելուած

Կ. Պատրիարքարանի Կանոնագիրք

Գ Բ Ե Յ

ՀՐԱՆԴ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՄԻՐԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՔԻ

➔ 1917 ➔

ԼՍՈ

1181

ՈՒԹԻՒՆ Յ. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՀԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՒ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

Գ Ր Ե Յ

ՀՐԱՆԴ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՄԻԱԲԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՔԻ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Զ. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1710

ՄԵԾ ՀՕՐՍ

ՅԱԿՈԲ ՅՈՎԱՍՏԱՓԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

28. 1183

41181-60

Արդի ռուս յեղափոխութիւնը առիթ մը կ'ընծայէ մեզի ներկայ գրողիը հրատարակելու:

«Տաճար» շաբաթաթերթի մէջ մեր հրատարակած յօդուածներուն ամփոփումն է ասիկա՝ աւելի ընդարձակուած, ճոխացած եւ լուսարանուած: Ուզեցինք վաւերական աղբիւրներու վրայ հիմնուիլ եւ այս է պատճառը որ շատ տեղեր մեր անմասկան կարծիքներէն զատ դիմումներ ըրինք ի՛նչ՝ ազգային եւ թէ՛ օտար հեղինակներու որոնցմէ Օսմանեան Պետութեան պատասաւոր գրուածքներէն աւելի նախընտրեցինք յարձակողական ոճով տրուածները:

Մեր նպատակը երկու գլխաւոր եւ որոշ կէտեր կը դիտէ: Առաջինը՝ այս եկեղեցիի այն ներքին խառնարումներն են՝ որոնց ենթարկուած է մեր իրեկի մտքինի կեկեղեցին՝ մասնաւոր Վերդ դարէն ապրին. այսինքն այն բէն՝ որ Հայոց անկախութեան վերջանալովը էջմիածինը կրկին կեդրոն դաւ է հայ կրօնական եւ քաղաքական կեանքին: Այս գրքին առաջին նստը հետեւաբար պէտք է կարդալ իրեւ անշատ էջեր ժամանակակից շատութեան: Չայն կը յանձնենք ապագայի անաչառ դատաստանին:

Իսկ երկրորդ կէտը՝ որ նորութիւն մըն է ցարդ եղած հրատարակութիւններուն մէջ, խիստ համառօտ մէկ ուրուագիծն է Օսմանեան Պետութեան հետ հայ եկեղեցւոյ մշակած յարաբերութիւններուն: Այս մասին մէջ անաւանդ յաւակնութիւնը չունինք լիակատար գործ մը ներկայացուցած լլալու, մասնաւորաբար անոր համար որ ընդհանուր պատերազմի ներկայ տարին չթողարեց մեզի Օսմանեան Պետութեան վատագոյի չարախօսներուն ոլոր խօսածներն ու գրածները աչքի առջեւ ունենալու եւ զանոնք մէկ մէկիկ հերքելու: Գիրքին այդ երկրորդ մասն ալ կը յանձնենք մեր ամանակակիցներուն լուրջ ուշադրութեան, որպէս զի չխաբուին օտար աղբանքներէ:

Վասն զի եկած հասած կը նկատենք այլ եւս այն ժամանակը, երբ շմարտութիւնը մերկապարանոց պէտք է ինքը աղաղակէ ողջոյն ազգ մը յճացողներու երեսին, Օսմանեան կառավարութիւնը, եւ ալ աւելի ներայ թուրք ազատականները միշտ ամբաստանուած են՝ իրեւ թշնամի բննց քրիստոնեայ հպատակներուն: Հայ եկեղեցին ու ժողովուրդն ալ իր-

րեւ ասոնցմէ կարեւորներէն մէկը, ենթակայ եղած է յաճախ սեսակ մարգահասանքի՝ զոր քաղաքական եւ դիւանագիտական խաղեր եւ կեղծիք այնքան լաւ գիտէն ցոյց տալ, երբ խնդիրը եւրոպական մեծ պետութիւններուն շահերը դիմակաւորելու եւ ընչաքողոց տէրութիւններուն գաղտնի ծածուկ նպատակները քողարկելու վրայ է:

Ասիայի մէջ քրիստոնէութեան միակ տեղացի պատահիլը՝ հայ եկեղեցին ալ խաղաղութիւններու ժամանակէն (11-րդ դարէն) սկսելով լաւաւ խաղաց եւրոպայի ուշադրութիւնը գրաւած էր: Կիլիկիայ խեղդամահ զոհ եղաւ այդ լաւախաղացութեան՝ որուն վերջին հանգուցներուն փտութիւն իր հետ թաղեց վերջին Լուսինեանը՝ Լեւոն Սէն Տընիի դաւաճարանին մէջ: 14-րդ դարէն մինչեւ 19-րդ դար, որքան ասէն որ իսլամ տէրութիւններ հովանիին տակ կ'ապրէր Հայոց Հայրապետութիւնը եւ իր հօտին մեծագործ մասը, որքան ասէն որ այդ յաւէտ յիշատակելի դարերուն մէջ պանծալ պատկառանք մը ունէր Օսմանեան տէրութեան ոյժն ու զօրութիւնը՝ որով զաշնակցութիւնը կը մուրային եւրոպական շատ մը արքունիքներ, որքան ասէն որ թուրք թեւաւորութեան ներքեւ ապրող հայերը զգոյշ ապրեցնա քաղաքական դաւերուն վտանգաւոր եւ մահաւոր խառնարանէն, հայ ուղղափառ եկեղեցին ինքն իր մէջ նմոքութեամբ՝ տիրական ծայն մը ունեցաւ Արեւելքի քրիստոնեայ ազգութուն մէջ:

Յոյն Օրթոքս եկեղեցիին պատմութեան ալ կը հաստատէ որ՝ իր ազատութիւնը եւ ամբողջութիւնը կը պարտի Օսմանեան թեւաւորութեան: Այն օրը որ Ռուսիա, Պոլիարիա, Սերպիա, Յունաստան ինքզինքնին բաւական զօրաւոր զգացին քաղաքականապէս, գլուխ ցցեցին տեղեւորական պատերազմեան կեդրոնին՝ Պոլսոյ ամրութիւն դէմ՝ որ իր կարգին հերթաւորաբար եւ հերետաքիտ կը համարէ անոնց «էկզարքներն» ու «սինոդներն»:

Լաթին կաթոլիկներու պարագան ալ կրնայ հաստատել Օսմանեան տէրութեան յոյժ թոյլատու ընթացքը հանդէպ քրիստոնէութեան: Կաթոլիկ միաբանութիւններու արեւելքի մէջ կրօնական, կրթական, բարեգործական քողի տակ կատարած քաղաքական դերը անծանօթ չէր մեր կառավարութեան: Վաղուց արդէն անոնք դադարած ըլլալու էին սպառնալ մայր հայրենիքին եւ հայ եկեղեցիին անկախութեան:

Իսկ քաղաքական հասարակութիւններու դեռ քանի մը տասնեակ տարիներ առաջ կազմակերպուիլը եւ անոնց Անգլիոյ ու Ամերիկայի կողմէն թուրքիոյ մէջ հովանաւորուիլը, մեր եկեղեցիին ու ժողովուրդին մէջ յառաջ բերած երկպառակութիւններն ու անջատումները ուրիշ ի՞նչ բաւական լաւ կերպով կրնան ապացուցանել, քան ինքզինքնին քաղաքակիրթ յորջորջող, բայց ամենէն աւելի նուիրական զգացումը՝ կրօնը շահագործելու չնդհանրող Արեւմուտքի տէրութիւններուն անոպայ ընթացքը:

Մենք նեղմիտ եւ դաւանական ոչ լայնախոյժ տեսակէտով դատել չեն

զեր իրողութիւնները: Բայց չենք ներել նաեւ ուրիշներու՝ որ իսլամական եւ քրիստոնէութեան շինծու հակառակութիւն մը, 20-րդ դարու մէջ տարան ծնած զազափար մը թխտելով, հոտած հաւկիթներ կ'լլեցնելու շառքը սեփականացնեն: Ուրիշ կերպով չենք կրնար որակել վերջերս լոստոնի եպիսկոպոսներէն մէկուն, ազատական՝ ալպիոնի այդ անծկամիտ խորաւորին հրապարակած մէկ գործը՝ որուն անդադարձած ենք արդէն եր գրքոյկին մէջ:

Ռուսական սաղաքներու պատերազմն ալ աւելցուցէր, անգլիական խաղաւանանքներու վրայ եւ արդէն շատ դիւրամբունելի կ'ըլլայ այս հարիկին հրատարակութեան նպատակը: Գիտենք թէ՝ որքան տկար են մեր լոյսերը՝ զիմագրաւելու համար աշխարհի երկու մեծագոյն եկեղեցիներուն թոշոքս ռուսականին ու քաղաքական անկիրքանին հրապոյրներուն: Բայց հաւատանք թէ փոքր հարուածներն են՝ որ մեծ կաղնիները կը տալան: Այս հաւատքէն քաջալերուած, խանդավառութիւնով կը շարժենք եր գրիչը՝ հլու սպասարկու մը մեր Մայր եկեղեցիին՝ որ զովաշունչ ուղարկի մէջ ուռճացող արմատներին նման պտղաբեր եւ արդիւնաշատ արմատեան Մայր հայրենիքի հողին վրայ:

Աւելորդ չենք համարի զիսկ տալ նաեւ որ, ընթերցողը անաշուտ խորով յետագայ էջերը թողնաւորած ասէն, ուշադիր պէ՛տ է ըլլայ մասնաւորապէս այն դէպքերուն ալ՝ որոնք ռուս նոր յեղափոխութեան ծոցին մէջ արտաբերուած են: Այդ դէպքերը մեզի համար, մեր եկեղեցիին համար անբաժանելի վտանգաւոր են, որքան արմատական, անխախտական եւ անհրաժեշտական սկզբունքներով տապալած Զարական պետութեան բեկորներուն տակ հետախաղաց կը կորչին Բեթթոններու եւ Նիքոլաններու խոսքերուն վրայ:

«Որ ունիցի ականջս լսելոյ լուիցէ»:

Պէշիկիմաշ 22 Մարտ 1917 Հ. Ծ. Վ.

Ա. Մ Ա Ս

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ր

ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԷՋ

Օտմ. բարեխնամ կառավարութեան մեղի շնորհած նոր կանոնագիրով(*) Հայոց Պոլսոյ ու Եշուսաղէմի Պատրիարքութիւնները միեւնոյն անձին վրայ միանալով Աթոռն ալ հաստատուած է Երուսաղէմի Ս. Յովորեանց վանքին գարաւոր և պատմական բարձունքը: Հետեւաբար աւելորդ չենք համարեր մեր ժողովուրդին ներկայացնել այն օգուտները որոնք կրնան քաղուիլ այս փոփոխութենէն կրօնական, բարոյական, ճեշեստական, վարչական և կրթական տեսակէտներով:

Կրօնական համայնքներու համար, ինչպիսին եղած է վաղեմի ժամանակներէ ի վեր գերազանցապէս մեր ժողովուրդը, նկատի առնուելիք առաջին և կենսական պարագան անշուշտ կրօնական առանձնաշնորհումներուն պահպանութիւնն է և Թուրքիոյ մէջ ապրող հայ ժողովուրդը ուրիշ

(*) Տե՛ս այդ կանոնագիրին թարգմանութիւնը գրքոյկին վերջը:

ամէն երկիրներէ աւելի իր կրօնքին և խղճին ազատութիւնը անկաշկանդ կերպով վայելած ըլլալը պարծանքով խոստովանած է միշտ: Օսմ. կառավարութիւնը ամէն ժամանակ ու ամէն տեղ ճակատաբաց կրնայ յայտարարել թէ իր հպատակները ուրիշ ամէն երկիրներէ աւելի թուրքիոյ մէջ գտած են խաղաղ դարգացումը իրենց կրօնական զգացումներուն: Վեց և աւելի դարերու Օսմ. Պատմութիւնը լեցուն է կայս. ֆէրմաններով, կառավարական օրէնքներով և յայտարարութիւններով որոնք հարուստ հաւաքածոյ մը կը կազմեն հպատակ ժողովուրդներու խղճին անբռնաբարելիութեան և անջնջելի վաւերաթուղթերն են այն հովանաւորութեան որ չռայլօրէն տարածուած է հպատակ ժողովուրդներու կրօնական և դաւանական խնդիրներուն և հաստատութիւններուն վրայ: Մինչդեռ Ռուսիա հրէական պոկրօններու և կրօնական հալածանքներու սարսափը, Անգլիա կաթոլիկ Իռլանտայի ջախջախութիւնը, Ֆրանսա և Իտալիա պապական իշխանութեան ստորնացումը, յունադաւաններ ուրիշներու հերետիկոսութիւնը արծանագրած են պատմութեան էջերուն մէջ, թուրքիա միշտ լայն ասպառէղ տուած է քրիստոնեայ և հրեայ հասարակութիւններուն իրենց ուղած տեղը և ուղած կերպով հաստատելու և հիմնելու նուիրապետական աթոռներ, դպրոցներ և իրենց ձեռքով կարգադրելու իրենց կրօնական խնդիրները: Այնպէս որ Մայրաքաղաքէն սկսեալ մինչեւ Անատօլի շատ մը քաղաքներու և նոյն իսկ աւաններուն մէջ իւրաքանչիւր քաղաքի ղեկավար չէ հանդպիլ հայ, յոյն, լատին հրեայ, ասորի, միլլիթ, զպոի ևն. ժողովուրդներու պատկանող կաթոլիկոսարաններու, պատրիարքարաններու, տաճարներու, փանքերու, վարժարաններու և ժողովարաններու:

Շատ երկար կ'ըլլայ հոս թուել թէ թուրքիա նիւթապէս և քաղաքականապէս ինչ տուած է իր անսահման բարեացակամութեան երեսէն դէպի հպատակ ժողովուրդներու կրօնական ազատութիւնը՝ որ երբեմն անտանելի ըլլալու աս-

տիճանին հասած է՝ երբ մանաւանդ միեւնոյն ազգին և ժողովուրդին ծոցին մէջ արտաքին շահերու ազդեցութեամբ ստեղծուած են տարբեր կրօնական համայնքներ և թուրք կառավարութիւնը տարուած իր հայրախնամ բարեացակամութենէն միշտ պաշտպանած է այդ դաւանական անտեղի խտրութիւններով բաժանուած համայնքներն ալ:

Հայ ժողովուրդն ալ՝ իբրեւ ուրոյն եկեղեցի մը և Արեւելքի ամէնէն հին քրիստոնեայ ազգը միշտ մասնաւոր գնահատութեան և գուրգուրանքի արժանացած է Օսմ. Սուլթաններու հրովարտակներով: Իր կրօնական սկզբունքներուն, դաւանական նրբին տարբերութիւններուն և եկեղեցական բոլոր շահերուն պաշտպանութիւնը ամէնէն աւելի խնամուած և յանձնաձեռնած է միշտ Օսմանեան իրկիրներու մէջ և այսպէսով է անշուշտ որ կարելի եղած է երկու հայրապետական աթոռներու և երկու պատրիարքական աթոռներուն երուսաղէմի՝ Քրիստոնէութեան այդ գերազանցապէս արեւելեան կեդրոնին մէջ միացումը որ նոր և կրկնուած մէկ հաւատքն է անշուշտ այն հնաւանդ հովանաւորութեան որով պատուած են միշտ թուրք փառապանծ վեհապետները իրենց Գահին շուրջ բոլորուած կրօնական աթոռները և ի մասնաւորի իրենց աշխարհակալ մականին հաւատարմօրէն յենած Հայոց հովուապետական ցուպը:

Թէ իսկ չըլլար այն ներքին և կուռ ամբողջութիւնը, այն զօրութիւնը որով կ'ուժաւորուի այսօր Հայ եկեղեցին թուրքիոյ մէջ ունենալով միակ կրօնական կեդրոն մը, թէ իսկ չըլլային այն բազմօգուտ առաւելութիւնները որոնք կը ծնին թուրքիոյ մէջ ապրող Հայ հասարակութեան միակ գլուխ մը և Պետ մը ունենալու հանգամանքէն, որոնցմով մեր ժողովուրդը համաձուլ և ամփոփուած ընդհանրութեան մը բարիքները պիտի վայելէ այսուհետեւ, լոկ երուսաղէմի Աթոռին կաթոլիկոսական զաւաղաններով ալ պատուուելու պարագան պիտի բաւէր ըստ մեզ, որ անկեղծօրէն ծափահարէինք մեր կառավարութեան չորհրած նոր կանոնադիրը:

Հինէն ի վեր մեր կառավարութիւնը գնահատելով անշուշտ այն ոգեւին փարուժը՝ զոր ցոյց տուած է մեր ժողովուրդը իր կրօնական սրբալայրերուն՝ միշտ հաւասար իրաւունքներ չնորհած է մեզ Երուսաղէմի բոլոր ուխտաւայրերուն մէջ և շատ յաճախ իբրեւ աւելի հաւատարիմ հպատակներ գերադաս համարած է մեր շահերը միւս դրացի քրիստոնեայ հասարակութիւններէն։ Այսպէս որ Օսմ. տրդարադատ կառավարութիւնը իր սահմանած կանոններուն մէջ Երուսաղէմի համար Հայերու իրաւունքը շատ յաճախ պաշտպանած է ի գին մեծամեծ զոհողութիւններու այն բազմաթիւ ոտնձգութիւններուն դէմ՝ որոնք աջէն կամ ձախէն, կ'սպառնային իրենց ուժեղ ծանրութեան ներքեւ ոտնակոխ ընել մեր դարաւոր իրաւունքները՝ որոնք՝ դարձեալ կը կրկնենք, պաշտպանուած են միշտ Օսմ. կառավարութիւնէն։ Եւ երբ հիմա, Երուսաղէմի մեր Պատրիարքութիւնը հայրապետական իշխանութեամբ ալ կը պատուուի, ի՞նչպէս անտեսել այն բացառիկ դիրքը՝ զոր Հայոց կաթողիկոսը պիտի գրուէ անշուշտ միշտ չնորհիւ Օսմ. կառավարութեան։

Երուսաղէմի միջազգային հանգամանքը շատոնց թեւադրած ըլլալու էր մեզի՝ որ փոխանակ ապառաժուտ կամ անապատային առանձնութիւններուն մէջ տարբեր տարբեր հայրապետական աթոռներ պահելու՝ Երուսաղէմի նման համաշխարհային յարգանք վայելող և զուտ կրօնական բոյն մը եղող խաղաղիկ միջոյրտան մէջ հաստատելնք հայրապետական աթոռը։ Եւ երբ միւս Աթոռները դարերէ ի վեր կորսնցուցած էին իրենց արժէքը, փոխանակ սին յիշատակներով օրօրուելու, գէթ ի շահ մեր եկեղեցւոյ կենսունակութեան ցոյց տայինք թէ իրապէս կրօնական ազգ մըն ենք և այնպէս մնալ ու զարգանալ կ'ուզենք։ Այսպէս երբ Օսմ. կառավարութիւնը այս չնորհն ալ կ'ընէ մեզի, կը յուսանք որ Երուսաղէմի Հայոց հայրապետները և Պատրիարքները գիտնան զայն ծառայեցնել յօգուտ և ի պայծառութիւն Հայ Առաքելական Եկեղեցիին։

Երբ Առաքելական եկեղեցի կ'ըսենք, անշուշտ չենք կրնար անտեսել նաեւ այն էական պայմանն ալ որով կաթողիկոսական աթոռները մէջ մէկ յաջորդութիւններ են Քրիստոսի առաքեալներուն. և Երուսաղէմը թէ մեր եկեղեցական աւանդութիւնով և թէ ընդհանուր Քրիստոնէութեան պատմութիւնով անտարակուսելիօրէն առաքելական աթոռ մըն է և Գլխադիրի կամարները այսուհետեւ պիտի հովանաւորեն պատմական ճշգրտութեամբ հաստատուած Առաքելական աթոռը։ Երբ Հայրապետական Աթոռի փոխադրութիւններու միջոցին շատ քիչ ուշադրութիւն ընծայած ենք զայն բուն իսկ իր տեղւոյն մէջ պահելու համար, և ամէն քաղաքական հոսանքէ տարուելով տեղ փոխած կամ նոր աթոռ մը հաստատած ենք, գէթ այս անգամ գիտնայինք թէ ի՞նչ կ'արժէ զուտ կրօնական տեսակետով Ս. Յակոբ առաքեալին յաջորդութիւնը իր նահատակութեան տեղւոյն Երուսաղէմի մէջ մեր ձեռքը գտնուիլը։ Եւ եթէ շատ մը քննադատներ և բանասէրներ յանդգնած են անցեալի մէջ մեր եկեղեցւոյ առաքելականութիւնը վարկածական նկատել և կասկածի ենթարկել, գէթ տպագրայի համար պատրաստենք անուրանալի փաստեր մեր եկեղեցւոյ առաքելականութիւնը անկորնչելի պահելու համար։ Իցի՛ւ թէ Շնորհազարդ Հայրապետին համար այս կէտն ալ նոր զօրավիճ մը ըլլայ պսակող իր բոլոր ջանքերը յօգուտ և ի պայծառութիւն մեր սիրելի եկեղեցիին։

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

Հայոց Հայրապետութեան Երուսաղէմ հաստատութեամբ արդէն ցոյց տուինք այն կրօնական առաւելութիւնները որոնք կրնան առաջ գալ այս նոր փոփոխութենէն : Այժմ խորհրդածել կ'ուզենք այն բարոյական օգուտներուն վրայ որոնք առաւելապէս պիտի ծագին Թրքահայերուն համար մեղի մօտ ունենալով մեր կրօնական կեդրոնը :

Անուրանալի ճշմարտութիւն մըն է թէ բոլոր կրօնքներն ալ ազդած են աւելի կամ նուազ չափով իրենց ենթակայ ժողովուրդներուն և ազգերուն վրայ : Կրնանք նոյն իսկ աւելցնել, առանց չափազանցելու թէ կրօնք և բարոյական շփոթուած են զրեթէ բոլոր մարդկութեան մէջ և կրօնքներու դեմքը եղած է միշտ ազնուացնել և բարձրացնել ինչպէս անհատին նոյնպէս նաեւ անհասաներէ կազմուած մարդկային բնութեան մէջ՝ բարոյական կապերը : Օրինակի համար ամէնէն աւելի հիթանոսական շրջաններ և շրջանակներ նկատուած նախապատմական ժամանակներու կամ կռապաշտ և կիսափայլերնի համարուած երկիրներու մէջ իսկ մարդուն կիրքերը սանձահարող, համայնքին լաւ բարքերն ու սովորութիւնները պաշտպանող և հանրային անդորրութեան ամէնէն աւելի նախանձախնդիր կրօնքն ու իր պաշտօնեաները եղած են : Աւելի ընդարձակ չափով և աւելի զիտակից և խղճամիտ օրէնքներով տիեզերական կոչուած կրօնքները՝ այսինքն Իսլամութիւնը, Քրիստոնէութիւնը և Մովսիսականութիւնը ծնունդ տուած են ամենամաքուր բարոյականի մը օրէնքներուն : Անոնց սուրբ գիրքերը՝ Աւետարանը, Գուրանը կամ Թէվրատը մարդկային բարոյականին դասադիրքերն են և խիղճերու օրինադիրքերը :

Կրօնքի և բարոյականի այսքան սերտ առնչութիւնը իրեն անմիջական հետեւանք պիտի ունենար անշուշտ կրօնաւորներու ալ իրեւ բարոյականի ուսուցիչներ և խիղճերու օրէնսդիրներ ըլլալու անխուսափելի հանգամանքը : Այս է պատճառը անշուշտ որ կրօնքի պաշտօնեաներու և մանաւանդ կրօնապետներու ընտրութեան միջոցին աւելի հոգ կը տարուի ընտրելալին բարոյական անբասիր կեանք մը անցուցած ըլլալու հանգամանքին : Եւ ամէն անգամ որ խղճամիտ և առաքինազարդ անձ մը չէ ղեկավարը ո'ր և է կրօնական համայնքի՝ անբարոյականութիւնը ծաւալ կը գտնէ այդ հասարակութեան մէջ : Վերջին էջմիածնական կաթողիկոսական ընտրութիւնը կարկառուն մէկ ապացոյցն է մեր ըսածին, ինչպէս քիչ յետոյ պիտի տեսնենք :

Բայց նրպէս զի ո'ր և է հայրապետական աթոռ բարոյական արժէք մը ներկայացնէ և ներոյժ ազդակ մը ըլլայ մեր ժողովուրդին համար, զլսաւոր պայման է որ այդ աթոռը ժողովուրդին մօտիկը գտնուի և ժողովուրդին ներկայանայ իրեն բոլոր զգալի և շօշափելի առաւելութիւններով : Բոլոր այն կապերը որոնք գոյութիւն ունէին ցարդ Թրքահայոց և իր հոգեւոր գերագոյն պետին միջեւ, հարկ կ'այ արդեօք ըսելու թէ չափազանց թուլցած էին և կնճռոտութիւններ, դրժուարութիւններ յարուցանելէ զատ ոչ մէկ բանի չէին ծառայիր : Այսպէս օրինակի համար եպիսկոպոսներու ձեռնադրութիւնը, Միւռոնի բաշխումը և եկեղեցական ամենակարեւոր խնդիրներու կարգադրութիւնը խել մը յապաղումներու, անկարգութիւններու և քաջշուքներու տեղի տալէ զատ, ինչ որ ամէնէն աւելի կենսականը և էականն է այդ տեսակ գործերու մէջ, մեր Թրքահայոց մասնակցութեան անկարելիութիւնն էր : Հայրապետական ընտրութեան, եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան կամ Միւռոնի օրհնութեան նման արարողութիւններու Թրքահայերը երբեք ուխտաւորներ չէին ունենար : Երբ եկեղեցական բարեկարգութեան կամ աւելի կամ նուազ կարեւոր հարցեր և խնդիրներ կը յուզ-

ուէին, մեր ձայնը լսելի չէր ըլլար և էջմիածին իր պաշտօնակալին վերջոյով, ռուս բռնակալութեան ներկայացուցչը եղող պրօկուրօրով ամէն կարգադրութիւն կը տնօրինէր իր շահերուն և քմահաճոյքին համաձայն: Բայց ասոնք խակ պատճառ եղան որ Թրքահայերը հետզհետէ ուժանան էջմիածինէն: Ճիշդ է որ ճիգ կը թափուէր միշտ Թրքահայ եկեղեցական մը բարձրացնել Լուսաւորչի Աթոռին վրայ և այսպէսով մեղմացունել կամ եթէ կարելի ըլլար չեղծացնել ռուսական ազդեցութիւնը այդ Աթոռին վրայ, բայց այդ հաշիւները միշտ կը խանգարուէին, տակնուվրայ կ'ըլլային Չարին, ռուս կառավարութեան գրչի ամենափոքր հարուածներով:

Մելքիսեդեկ Մուրատեանցի և Գեորգ Ե. ի պարագաները դեռ շատ թարմ են մեր ընթերցողներուն յիշեցնելու համար թէ ռուս կառավարութիւնը և իր արքանեակները ինչ խաղեր և եկրօթիւններ բանեցուցած են մեր գլխուն: Թրքահայ եկեղեցականներու ղանադան ատիթներու մէջ Ռուսաստան երթալը այնքան դժուարութիւններու կը բաղխէր որ այդ դէպքերն ալ հետզհետէ հազուադիւր դառնալ սկսած էին. խակ իւրաքանչիւր անգամ որ Միւսուի բախման կամ ո՛ր և է հազարգնկցութեան ատիթ կը ներկայանար, Կոնստանտնուպոլսի ղանադան կը տեղափոխ ռուսական սաղրանքներով լեցուն, մարտնչելու համար անշուշտ՝ եթէ կարելի ըլլար Թրքահայ պատուական և հաւատարիմ բնակչութիւնն ալ: Աւստիկ ասոնք էին ներքին բնոյթը և արժէքը այն բարոյական կապերուն որոնցով ցարդ մեր գերագոյն հոգեւոր պետին հետ կապուած ըլլալնու համար կը պարծենայինք:

Այդ պարծանքը շատ սուղի նստաւ մեզի: Ռուսիա խաբեց և կը շարունակէ խաբել և պատճառն ալ շատ պարզ է... բարոյական կապերը, այսինքն ամէնէն զիւրաւ շահագործուելիքները անբարոյական կառավարութեան մը ձեռքին մէջ:

Մինչդեռ Թուրքիոյ հողին վրայ, Երուսաղէմի մէջ հաստատուած հայրապետական Աթոռը ոչ մէկ երկիւղ չկրեր քա-

ղաքական քրօքակաւսի իրրեւ գործիք ծառայելու և հետեւաւար անբարոյականանալու: Նախ այն գերազանց պատճառով որ Թուրքիա՝ իրրեւ իսլամ պետութիւն ակնկալութիւն մը ունի քրիստոնեայ տարրը իր ձեռքին մէջ իրրեւ զէնք գործածելու և երկրորդ՝ այն շատ որոշ և զիւրաւ հասկնալի պատճառով որ Հայոց Պատրիարքարանի նոր կանոնագրին ինչ կրօնք և քաղաքականութիւն անջատուած են, կերպով իր եկեղեցիին և պետութեան սահմանները ճշգրտօրէն գրծւած են և մեր Հայրապետութիւնը ու Պատրիարքութիւնը իրենց վայելուչ կրօնական և բարոյական բարձրութեան վրայ զետեղուած են: Անտարտիոյս այսօրինակ ըմբռնում մը որքան ալ որ նոր է մեզի համար, բայց խորդ չէ, ժամանակի պահանջներուն խիստ յարմար է և ապագային ալ աւելի ընդարձակ օգտակարութեան մը հաւաստիքները կը ներկայացնէ: Չնայ կրնար նաեւ չյիշել այս ատիւ այն գեղեցիկ պարագան որով Թրքահայերս 1902 խոտ. 12ին Տ. Սահակ Սրբազան Խապայեանը Հայոց հայրապետական աշկ Աթոռին ընտրած ատեն, խոնուն հեռատեսութիւնով մը. գինքը ընդհանուր Թրքահայոց Կաթողիկոս տեսնել կը բաղձայինք, երբ անդին Կովկասի մէջ Հայոց եկեղեցապետական կալուածները ռուսական ճիրաններով կը քայքայուէին և Հայրապետական Աթոռն ալ վտանգուած էր:

Թրքահայոցս բաղձանքը այսօր իրադործուած է շնորհիւ Օսմ. կառավարութեան: Հայոց Հայրապետական քարոյական արժեքը անգամ մըն ալ գնահատուած և բարձրացած է և եթէ կշիռքի դնել հարկ ըլլայ Երուսաղէմն ու էջմիածինը, Ս. Յակոբեանց վանքն ու էջմիածնի վանքը, Սահակ Սրբազանն ու Գեորգ Ե. ը կը կարծեմ թէ ծանրութիւնը միշտ առաջիններուն պիտի մնայ: Երուսաղէմը Թրքահայոցս մօտիկ և ամենասիրելի ուխտավայրն է: Ս. Յակոբեանց միաբանութիւնը աւելի բարոյական արժէք մը կը ներկայացնէ քան էջմիածնի խէնէշներն ու պորտաբոյծները՝ որոնք ռուբլիներ զիղելէ և եկրօթիւններ պատրաստելէ զատ ուրիշ զբաղում չեն ունեցած

Մահակ Ս. աւելի կորուլի և արթուն հովիւ մըն է քան Գալան աշխարհայեացքներու : Այս երեւոյթը պատմութեան նպատակներուն և որուն համար իր ընտրութեան հարկէ յետէ կը գործադրէ այս դրութիւնը : Կաթոլիկ կղերականոր օրը ծերունադարգ և բարձրաստիճան եպիսկոպոսաւոր անսովոր չէ տեսնել ծիրանաւորի խոյրին հետ աշմը(*) կը կոչէր մայր տաճարին մէջ, համազումարին ներկային տիպաւորներ ալ և յաճախ աղնուականներ նուիրյութեան, «կաշառատու մը չկրնար Հայոց Հայրապետ ընդ են եկեղեցականութեան՝ նախարարական աթոռներ բուխիլ» : Վասն զի եթէ կաշառք տալով եպիսկոպոս ընտրուելու համար Գէորգ Սուրենեանցը Կաթողիկոս դառնայ, կաշառք առնելէ ետեւ թէ արեւելքի մէջ ալ եկեղեցականներու քաղաւանութեամբ զբաղելու պարագան, արեւմուտքի յոռի ալ կատարուած է այսօր, աննախընթաց աղէտ մը դառնալները էապէս և սկզբամբ աւելի կրօնական բնոյթ մը ուլով մեր հոգեւոր և բարոյական կեանքին ու անջնջելի արած են և անձուկ չըջանալի մէջ գործած են ընդհանրամը Հայրապետական Աթոռին համար որուն վրայ բազմող : Ծգնաւորութեան և վանականութեան սկիզբն ալ արեկախում ունի կաթողիկոսութեան բարոյական արժէքը :

Բարի ծերունին մարգարէացած էր : Մարգարէութիւններէն մին եղած է : Վասն զի արեւելեան եկեալ կատարուած է այսօր, աննախընթաց աղէտ մը դառնալները էապէս և սկզբամբ աւելի կրօնական բնոյթ մը ուլով մեր հոգեւոր և բարոյական կեանքին ու անջնջելի արած են և անձուկ չըջանալի մէջ գործած են ընդհանրամը Հայրապետական Աթոռին համար որուն վրայ բազմող : Ծգնաւորութեան և վանականութեան սկիզբն ալ արեկախում ունի կաթողիկոսութեան բարոյական արժէքը :

(*) Աւագ միաբան Գէորգեան Արքեպ. Տե'ս Բենիկ վրդ. «Ինչու և ուր և ուր» էջ 75,

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

Չկայ կրօնական աթոռ մը, որ իր ներքին և արտաքին, Վկայասէրի և Ն. Շնորհալի Հայրապետներու պաւառ և իր աշակերտները, Առաքեալները և սարկաւազները Կաթողիկոսներուն և Պատրիարքներուն համար : Ասոնք իրենց որ այսօր կը կոչենք կազմակերպութիւն : Բայց արդի դարու աններելի սխալներ. երանի թէ վերջինները եղած ըլմէջ ամէն ինչ փոխուած է. կրօնական կազմակերպութիւնին առոնք, եկեղեցւոյ պայծառութիւնը, քրիստոնէութեան գործի աշխատողներուն յաջորդած են սքեմաւոր դիւա

864/

գլխացումներուն ազնուացումը, կրօնական դաստիարակութեան բարդաւածումը, ընտանեկան և տոհմային կեանքի մէջ Աւետարանի դերը և ազդեցութիւնը միթէ նուազ զբաղում հայթայթող նիւթեր էին որ մեր Հայրապետները և եկեղեցականութիւնը տարբեր գործերով զբաղուէր:

Վերջին կէս դարուն մեր եկեղեցական պատմութիւնը գործերը ալ ի բերան պիտի մնան, տեսնելով որ քանի՜ քանի՜ առիթներ ձեռքէ հանած ենք մեր եկեղեցիին կենսունակութիւնը աւելցնելու համար: Որքան անգամներ կրնայիք օրինակի համար լրջօրէն զբաղիլ եկեղեցական բարեկարգութեան խնդիրով և բոլորովին բարձի թողի ըրինք: Որովհետեւ մեր եկեղեցիին իբրեւ ուրոյն և խնքնազուլս եկեղեցի ունենալիք գերակշիռ դերքը փուշ մըն էր շատ շատերու: Երբ կաթողիկոսութիւնը՝ հովանաւորուած Ֆրանսայէն մուտ կը դանէր Հայ եկեղեցւոյ ցանկորմէն, երբ Բողոքականութիւնը՝ պաշտպանուած Անգլիայէն գաղտորսութեան փորձեր կ'ընէր իւր փարախէն, էջմիածնի Կաթողիկոսները կամ Պոլսոյ Պատմա-բնաբանները փոխանակ իրենց նախնիքներուն պէս՝ Օսմանեան կառավարութենէն ուժաւորուած մաքառելու այդ ոտնձգութիւններուն դէմ, աւելի լաւ կը համարէին նոր աղէտ մըն ալ, նոր փորձանք մըն ալ պատրաստել իրենց գլխին: Գիտակցօրէն չէր անշուշտ որ մեր Կաթողիկոսները կամ Պատմաբնաբանները Օրթոտոքս Ռուսիոյ վտանգաւոր հեռանկարը կ'անտեսէին: Բայց գէթ անոնք որ իրենց կենդանութեանը կամ մահէն վերջ Տիրջումաք փառապալիկ են արժանացեր!՝ գիտնային քիչ մըն ալ թէ ինչ է ժողովրդական ստորին խաւերու հոգեւոր վիճակը: Այն ատեն միայն կարելի կ'ըլլար հոգեւոր արթնութիւնը վառ պահել մեր ժողովուրդին մէջ և առաջին եկուորն ալ չէր համարձակեր դաշիլ Հայ եկեղեցւոյ պատկառելի հնութիւնով ամրացած դիրքին: Մինչդեռ ասոր ճիշդ հակառակը պատահեցաւ: Ներսէս Ե. րդ մը ծառայեց ռուսական շահերու և Պաշտօնէին մը փաթիթեց մ'գլխին: Ուրիշ Ներսէս Պատրիարք մը սահմանադրական գործ-

նէութեան տարօրէն եռանդով մը ուղեց ծառայել նոյն շահերուն և 16 ու 61 յօդուածներ կախեց մեր գլխին իբրեւ Դամոկրեան սուրբ: Բնական է որ անոնց յաջորդներն ալ աւելի կամ նուազ հետեւեցան անոնց գացած ճամբուն, աւելի ունեցելով խրամատը և միազնելով քառոր, որոնք ստեղծուած էին մեր ժողովուրդին և իշխող կառավարութիւններուն միջեւ: Ահաւասիկ արդիւնքը ցարդ մեր նախնապետութեան ունեցած վարչական մեքենային՝ անկէ դուրս եկածը ուրիշ բան չէր կրնար ըլլար և չըլլար բայց եթէ վիժումներ և զուր արիւնհասուցումներ մեր մայրենի եկեղեցիին համար:

Այդ Մայրը՝ որ այնքան դարեր գուրգուրանքով պահպաներ ու մտնող տուեր է մեզի, իր ծերունազարդ և ալեւ փառ տարիքին մէջ ինչպէս մենք կը համարձակինք՝ բռնի աշխատանքի ա՛յն տեսակ գործերու մէջ որոնց իր երիտասարդութեանն իսկ վարժ չէ եղած: Այդ Մայրը փոխանակ այլ եւս հանգչելու և թերեւս իր վերջին օրերուն համար խաղաղ և անգորր միջոցորտ մը պատրաստելու, ինչպէս կը համարձակինք մենք, իր հարազատ զուակներս, ոտնահարել իր ազազուն մարմինը: Ո՛հ մայրապանութիւն է ասիկա և կաթողուն մարմինը: Ո՛հ մայրապանութիւն է ասիկա և խորհիլ որ մեր ծոցին մէջ ջերմիկ բոյներ պատրաստեցինք մայրապաններու համար, խորհիլ որ ապաւէն ու ապաստան ընծայեցինք կրօնքի դէմ հայհոյողներուն և եկեղեցին թշնամանողներուն: Այս ոճիրին և այս մահացու մեղքին ինչպէս կ'ուզենք որ անէծք չկարդայ Մայրս մեր «Սուրբ Եկեղեցի»?

Մօրենական այդ անէծքը շատ իրաւացի էր, մենք քանդեցինք մեր մօրենական աւանդն ու ժառանգութիւնը, ապացոյցներ չեն պակսիր ատոր համար: Ահաւասիկ անոնցմէ դուրսաւորները:

1. Էջմիածնի միաբանութեան երկպառակումը իրիմեանի վերջին օրերէն սկսելով:

2. Օսմ. Սահմանադրութեան վերահռչակումէն ի վեր Պոլսոյ Պատրիարքութեան անկերպարան վիճակը:

1909 Յուլիս 12 թուակիր պաշտօնական Տեղեկագիրով

մը՝ որուն տակ իբրեւ անդամ ստորագրած է նաեւ Էջմիածնի արդի Կաթողիկոսը, Հայ եկեղեցին վարելու կոչուած Սինօգղը, իբրեւ վերին ղեկավար Հայ եկեղեցւոյ ճակատագրին կը մատնանշէ հետեւեալ քայքայումները.

Ա. Էջմիածնի միաբանութիւնը կը կազմեն 10 Արքեպիսկոպոս, երկու եպիսկոպոս, 45 վարդապետ և երկու սնրկաւագ, Ռուսահայ եկեղեցականութեան ընդհանուր թիւն է 61 որ անբաւարար է մեր ժողովուրդին վանական, վարչական, մատակարարական և հովուական պաշտօններու կատարման: Յաւալի է ըսել որ, վերջին տասը տարիներուն մէջ ունինք նաեւ աչքի զարնող թիւ մը սքեմը թողնելով եկեղեցակա-նութիւնէ իսպառ հրաժարողներու՝ որոնք բարձրագոյն ուսում ալ առած են եւ դեռ կան որ պիտի տան հրաժարական:

Բ. Սինօգի զիւանադպիրները ինքնուրուի թուականներէն սկսեալ կը զործեն Պրօվաւորի իշխանութեան տակ. Ռուս կառավարութիւնը ինք կը վճարէ անոնց ամսաթոշակները, և Պրօվաւորը ինք կ'ընտրէ զանոնք: Սինօգի եւ քե Առաջնորդարաններու գործառնութիւնները զերծ չեն ֆինանսա-րիւններէ:

Գ. Էջմիածնի թանգարանը առանց դասաւորութեան և փոշիներու մէջ մնացած է:

Դ. Մատենադարանին մէջ գիրքերը անխնամ թողուած են ու դեռ չեն ցուցակագրուած:

Ե. Վանական կառավարութեան մէջ կանոնագրի չգոյու-թեան պատճառաւ գործադրութիւնք յոյժ անկանոն են և զեղծմալիք:

Զ. Էջմիածնի պահեստի գումարներուն և կալուածնե-րուն մատակարարութիւնը երեսի վրայ թողուած է:

Է. Էջմիածնի հողերն ու անտառները մեծ մասով քայ-քայուած ու կորսնցուցած են իրենց արժէքը անտէրութեան պատճառով:

Ը. Հասոյթի աղբիւրները չէ աշխատուած բազմացնել, մինչ ծախքերը յարաճուն կերպով կ'աճին:

Թ. Գէորգեան ձեմարանը բոյն դարձած է կուսակցական եկերիֆներու և աշակերտական ըմբոստացումներու:

Փ. Պօթեմիայի կաշկանդումները հետզհետէ կը նեղնան և կառավարութիւնը միշտ դժուարութիւններ կը յարուցանէ ամենափոքր խնդիրներու մէջ իսկ Սինօգի գործառնութիւն-ներուն դէմ(*):

Եւ երբ վարիչ շրջանակները այս պատկերը կը ներկա-յացնեն, ի՞նչ ձիւն տար խեղճ ժողովուրդը իր գլխուն: Տեղը չէ՞ միթէ հարցնելու որ իրիմեան, Իգմիրլեան և Սուրէնեանց քաղաքագէտ կաթողիկոսը? Ի՞նչպէս վարեցին Հայոց Հայրա-պետութիւնը 90ական քուսկաններէն ի վեր, ինչպէս կը շեշտէ Սինօգի պաշտօնական տեղեկագիրը, որուն տակ ստորագրած է, կը կրկնենք դարձեալ ասիկա, Տ. Գէորգ Ե. վարչագէտ? Կաթողիկոսը:

Այս վերջնոյն ընտրութեան միջոցին էր որ մենք իբրեւ մօտէն ականատես և գիտակ Հայոց Հայրապետութեան վար-չական փտած կազմին, միանգամ ընդ միշտ ձերբազատուելու համար, ռուսական գործիք մը ըլլալու արժանիքէն զատ ու-րիշ առաւելութիւն մը չունեցող Կաթողիկոսէ մը և Սինօգէ մը՝ հրապարակաւ կը յայտարարէինք նոյն իսկ Էջմիածնի մէջ:

«Ի՞նչ դիմի պիտի բռնենք մեզմէ (Օրնականականներէն) շրջնուած Կաթողիկոսի մը հանդէպ: Ըստ իս պարզ տեսարա-նական մտայնութեամբ այդ Կաթողիկոսը ընտրուելէ ետք հակա-ռակ մեր ժողովուրդի կամքին եւ ցանկութեան, չիրար օրինա-ւոր Կաթողիկոս ձանցցալի: Ապօրինաբար ընտրուած Կաթողիկոսի մը օրինաւոր ձանցնալ ընտրուելէ ետք, կը նշանակէ փայտեղէ արագային հաւար ոտնագործիւններն ու անարժանութիւնները, Մայր Աթոռը կործանելու հաւար. կարելի չէ յարգել եւ սրահի մէջ հիւր ընդունիլ ան մը որ կամքի հակառակ, բռնութեամբ մտնէ ե տունը. այն ասէն միշտ անարժան եւ բռնաւոր հիւրեր

(*) Տե՛ս «Էջմիածնի Բարեկարգութեան պետք» տնուն զրբին 35-69 էջերը:

կ'ունենաս, որովհետեւ քաղաքի պիտի սան: Կարճ խօսքով այդ պիտի կորոշվի մեզ եւ մեր ժողովուրդին հասարակական ընդունելի ընթացքը (*):

Այսօր մեր ըսածներուն իրականացումը միայն չորս տարի վերջ կը տեսնենք եւ այլ եւս չենք ուզեր կրկարել Հայոց նախկին Հայրապետութեան վարչական վատախտարակ կազմին վրայ: Նպատակ չունենք գրելու նոր Փառքեան օճախը որուն հեղինակ վշտակիր Արքեպիսկոպոսին կը թողունք այդ գործը: Իսկ ինչ որ Պոլսոյ Պատրիարքութեան վարչականին կը պատկանի, Թրքահայերը շատ լաւ գիտեն թէ հոս ալ իրերը վարչագործն ըլլալէ հետեւ՝ վատթարագոյն էին: Դեռ այդ մասին կը լուսաբանենք մեր ընթերցողները:

ՄԵՐ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Մեր նուիրապետութեան համար վարչական անկերպարանութիւնը նոր չէ: Հին ժամանակներու մէջ դիւրին եղած է վանքերու մէջ եւ անոնց շուրջ առաջնորդութիւններ կազմել: Դեռ 1-2 դար առաջ վանահայր առաջնորդներու թիւը շատ նուազ չէր: Բայց մանաւանդ նուիրակի գրութեամբ կառավարուած թեմերը խիստ շատ էին: Այս վիճակը իր շատ մը առաւելութիւններ ունէր. բայց անպատեհութիւններէ ալ զերծ չէր:

Եկող գացող նուիրակները իրենց փառասիրութենէն կամ ընչաքաղցութենէն դրդուած անլուր ղեղձումներ կը գործէին. Պատրիարքութեան թեկնածու կը ներկայանային եւ

(*) Տե՛ս 1912ին հրատարակուած Բէնիկ վրդ.ի «Ինչո՞ւ Հեռացանք», էջ 84-85:

քաղաքական եկրորդներու միջամտիս կ'ըլլային: Նուիրակի գրութեան ջնջուելովը ստեղծուեցաւ նոր օրինակ կացութիւն մը՝ աշխարհականներու լայն մասնակցութիւնը եկեղեցական խնդիրներու մէջ. Վեֆի, Լազըր, Սիւրբեղի շնորհներով գործող այդ շահախնդիր անձերուն ալ գործիք եղողները ո՛ր եւ է անձնական արժանիքէ զուրկ եւ տգէտ եկեղեցականներ էին: Այնպէս որ 2-300 տարիներու ընթացքին խիստ հազուադէպօրէն կը հանդիպինք քանի մը եկեղեցական գէմքերու՝ որոնք լիովին ըմբռնած ըլլան իրենց պաշտօնին պարտականութիւնները, աղքատօրէն գործեն եւ ինքզինքնին պարտադրեն զիրենք շրջապատողներուն:

Եւ երբ ստորագասը գերադասէն աւելի կարող, զարգացած եւ գործունեայ կ'ըլլայ՝ շատ բնական է որ զայն տապալելով ինք կ'անցնի անոր տեղը: Անկարող, տգէտ եւ ծոյլ եկեղեցականներու ձեռք մնալով նուիրապետութեան բոլոր առաւելումները եւ գիրքերը՝ աշխարհականները գրաւեցին անոնց տեղը եւ ազգին ղեկավարութիւնը իրենց ձեռքն առին:

Ռուսական պօլոմեխիստ ազգին վարչական գործերը գրեթէ հաւասար չափով մը քաժնեց եկեղեցականներու եւ աշխարհականներու միջեւ, կրօնաւորները աւելի զիւրահաւան գտնելով՝ զանոնք գործիք դարձնելով ամէն հնարաւոր միջոցները գործադրեց եւ գժրախտաբար յաջողելով քայքայեց Հայոց հայրապետութեան հնամենի դրոշմը եւ ազդեցութիւնը: Եւ միաժամին խորանցուց իր վաղեմի սրբութիւնը եւ նուիրակաւորութիւնը: Կրօնքէն, հաւատքէն ու եկեղեցիէն իսկ ուժանալու միտում ցոյց տուող ազգ մը անօգուտ է այլ եւս հողին կամ քարին կառչիլ մնալու ստիպելը: Ընդհակառակը վերքը արմատէն դարմանելու, բժշկութիւնը կատարեալ ընելու համար նշգրտակարար պէտք է մխել: Գիտեմ որ իմ այս տողերս կարդացողներէն մէկ քանին պիտի զայրանան, մէկ քանին պիտի ծիծաղին եւ ուրիշներ ալ ապագայի երեւակայական վախերով օրօրուած պիտի արգահատին: Բայց իմ բոլոր ընթերցողներուս միանգամ ընդ միշտ կը պատասխա-

նեւ. «Յոյց տուէք ինձ մէկ հատ հայ որ գիտակ ըլլայ ի ժամանակակից» չեմ ըսեր աւելի հին՝ եկեղեցական պատմութեան և գոհ եղած ըլլայ այդ եկեղեցւոյ վարչական դրութենէն»:

Հայրապետական վեհարանները (Էջմիածնական բացարձակութեամբ վիսարան) կորսնցուցած էին իրենց բարձրութիւն և բոյն դարձած միաբանական դաւերու: Պատրիարքարանները (ժողովրդական բացատրութեամբ պարսխանե) ձրիակներու և պորտաբոյծներու հաց և վէճ հայթայթելէ զատ ընդ զբաղում մը չունեցան՝ մանաւանդ Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ:

Առաջնորդութիւնները թափուր կամ անփորձ եկեղեցականներու ձեռք մնացած անվերջանալի բողոքներով, դատներով, աղայական կամ կուսակցական սնոտիաբանութիւններով կը զբաղեցնէին կեդրոնն ալ, կառավարութիւնն ալ տեղացի բնիկ ժողովուրդն ալ: Մինչդեռ ասոնց հոգեւոր կրօնական, բարոյական, ընտանեկան, կրթական գործերէն իրենց լուծումին կը սպասէին անհամբեր, և մեր վարչակամեքենան կը գործէր արիւն քրտինք թափել տալով զգարձնող ժողովուրդին որ ոչ մէկ օգուտ և արդիւնք սպասեր այդ փուլ կռիւններ տրձակող մեքենայէն:

Հակազդեցութիւն մը անհրաժեշտ էր. բայց ո՞վ պիտի գործէր. ո՞վ պիտի տար առաջին հարուածը, ո՞վ պիտի ինքնէր այն առաջին բայց շառաչուն ապտակը որ սթափեցնէր մեր թմրութենէն: Ազգ. Սահմանադրութեան, Երես ժողովին մեռել մը, դիակ մը ըլլալը 5-6 տարիներէ ի վեր զգացած էինք բայց մեռելը մէջտեղը դրած՝ վրան կուլայի ու ողբեր կը հիւսէինք մինչեւ որ նեխումը պարտադրմէնէ շատերը հեռանալ այդ դիակնացած, կազմալուծու մարմինէն: Հարկ էր գոյն թաղել, ուրիշ ճար չկար: Երթ բարով...

«Բայց սակայն կը դառնայ» պիտի գոչեն դարձեալ մեր Գալիլէոսներէն անոնք որ կը կարծեն թէ ընդհանր

պատերազմէն վերջ, իրերու և դրութեան փոփոխմամբ, մեր եկեղեցական վարչութեան գործերն ալ տարբեր ուղղութիւն մը կը ստանան, դարձեալ շուկայիկ հաշիւներ: Կը ճանչնամ շատ մը վաճառականներ որոնք պատերազմին դադարելուն կը սպասեն իրենց նախկին փայլուն վիճակը վերստանալու կամ նոր նոր գործառնութիւններով հրապարակի վրայ վերադառնալու համար. «ապա թէ ո՞չ...» կը հարցնեմ անոնց յաճախ: «Մնանկութիւն...» կը պատասխանեն ինձ:

Հայոց հայրապետութեան և իր վարչական կազմին մասին թիւր ըմբռնումներ ունեցողներն ալ կը նմանին ճիշտ այդ վաճառականներուն. կը տատանին անորոշութեան մը մէջ՝ որ վնասակար և ազիտաբեր կրնայ ըլլալ միայն. ճիշդ այսօրուան դրութիւնն ալ կերպով մը նմանցնել հարկ է Օսմ. Սահմանադրութեան վերահռչակումէն յետոյ բանիմաց և խռահական անձերու ազգ. գործերէ ձեռնթափ ըլլալու ժամանակին՝ որ ատեն բոլոր թրքահայոց վարչական գործերը մնացին անկուտիներու և սրիկաներու ձեռք: Միեւնոյն սխալը տարբեր ձեւով գործելը տխարութեան մեծագոյնը կ'ըլլայ այլ եւս:

Իսկ ազգային գործերը իրենց շահուն մենավաճառ ընող դատակարգ մըն ալ ունէինք՝ որոնք իբրեւ հովանաւորեալները այս ինչ կամ այնինչ զօրաւոր ազդեցութիւններու առանց վարչական մարմիններու մասնակցելու, անուղղակի խողովակներով պղտոր ջուրերու և հոսանքներու կը ծառայէին: Հայոց Հայրապետութեան բոլոր շրջանակներէ մէջ, Էջմիածին, Երուսաղէմ ու Պոլիս կը վիստար հոյլը ուսանողներու, հրապարակազիրներու և ազգայիններու՝ որոնք չընած մեր վզին իրենց տեսակէտները կը պարտադրէին, Կաթողիկոսութեան, Պատրիարքութեան, Առաջնորդութեան և բոլոր ազգային պաշտօնէութեան զանխաններու համար պայքարներ կը մղէին գլխաւորութեան, թերթերու և ամէն տեսակ միջավայրներու մէջ ու մեր վարչական կազմ... կը խաթարէին ու կը խանդարէին: Հիմակ ասոնք ալ թէ՛ Կովկասի մէջ, թէ՛

արտասահմանի մէջ և թէ՛ մեր մէջ ստուերին ետեւէն վազելու համար իր բերնին ոսկորը հոսանքին յանձնող հաւասարիւն!... Կենդանիին նման երեւակայութեամբ և ապագայի ստուերներով կը մնոնին...:

Մեր պատուական ընթերցողները՝ որոնք ուշի ուշով կը հետեւին կրօնական, բարոյական և վարչական խաթարումներուն մասին մեր գրած այս տողերուն թող չկարծեն թէ լոկ հին ցաւերը և վէրքերը նորոգելով կամ մատնանշելով պիտի բաւականանանք: Յառաջիկայ մէկ երկու գլուխներուն մէջ կրթական և անտեսական ապօրինութիւններն ու զեղծումներն ալ երեւան հանելէ վերջ է որ միակ դարմանի մասին պիտի սկսինք գրել: Հետեւաբար եթէ ցարդ մեր գրածներուն մէջ ճշմարտութեան հակառակ ո՛ր և իցէ իրողութիւն կա՛յ, այդ մասին ըլլալիք գիտողութիւնները սիրով կ'ունենանք: Ընդհակառակը կը կարծենք թէ հոս շատ հարեւանցիօրէն կ'անցնինք կրօնական, բարոյական և վարչական այն խոր խաթարումներուն վրայէն՝ որոնք յատկանիշը եզան էջմիածինի կաթողիկոսութեան և Երուսաղէմի ու Պոլսոյ նախկին պատրիարքութիւններուն:

ՄԵՐ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Ջարգացած կղեր հասցնելու համար հիմնուած վարժարանները կատարած են միշտ իրենց պարտականութիւնը: Բայց ինչպիսի զարգացում և ուսում տրուած է այդ կրօնաւորներուն՝ որ ազգը երբեք իր ապսած օգուտները չէ կրցած քաղել անոնցմէ: Վերջին կէս դարու ժամանակաշրջանին հմուտ եկեղեցականներու թիւը բաւարար պէտք էր

ըլլալ ուսումնական և կրթական գործը բարեփոխելու համար: Սակայն բացի քանի մը դրագէտ, բանաստեղծ և բանասէր եկեղեցականներէ և հռետոր վեղարաւորներէ ինչ աղբիւնք ունեցան անոնք: Մէկ երկու երկասիրութիւնները կամ ցիւրացան յօդուածներն են որ պէտք էին մնալ այսօր մեր ձեռքը, թէ լաւ հիմերու վրայ դրուած կրօնական առողջ դաստիարակութեան մը ամբողջական գործը: Հայը որքան բան գիտէ այսօր իր մայրենիի եկեղեցիին մասին, կամ օտարը որքան կը ճանչնայ այն արեւելեան ուրոյն համայնքը՝ որ կը պարծի իր դաւանութիւնովը: Ե՛րբ մեր նախնական, բարձրագոյն կամ կրօնական դպրոցները պատրաստեցին և հասցուցին չրջանաւարտներ՝ որոնք ճշմարտապէս հայ եկեղեցւոյ զաւկի և անկեղծ Օսմանցիի մը վայելուչ կրթութիւն ստացած ըլլալին:

Յաւալի իրողութիւններ են անշուշտ ասոնք. բայց դեռ աւելի ցաւալին կայ: Իրարու հետ սերտօրէն կապուած ըլլալով կղերական և աշխարհական տարրերուն մեր մէջ ունեցած շահերը, հարկ էր որ կրօնական դաստիարակութեան ամենամեծ զարկ մը տայինք: Մինչդեռ Վեներսիլը, Վիեննան, Բոքսկանեսան, Ավերիկեսան հաւաքասրահները, Աւսոնեսան Միսթսնուրիւնը և տակաւին չարք մը մեծ ու փոքր օտար երկինքի տակ հաստատուած աստուածաբանական վարժարաններ և կրօնական հաստատութիւններ կը պատրաստէին կաթողիկ կամ բողոքական մտաւորականներ, զարգացած կղեր մը կամ եռանդուն քարոզիչներ՝ էջմիածին, Սիւս, Երուսաղէմ և Արմաշ հազիւ կը ճլտորին լուրջ կրթութիւն մը տալու, պատրաստուած եկեղեցականներ հասցնելով ազգին, և խոշոր յուսախարութիւնով մը օր մըն ալ կը տեսնենք յանկարծ որ՝ մեր ուստահայ, սաղիմական, դպրեւանքցի յորջորջուող բանիւրոնները մեծամասնութեամբ անհաւատ, անբարոյ, փառասէր, շահամոլ և իրերադաւ մարդուկներ են: Հաւատքի, նկարագրի, անձնազօրութեան ոյժով գործելու կոչուած և վարչական ու հոգեւոր բոլոր բարձրագոյն պաշտօններու

Բայց մեր մշակներուն համար անպատճառ պահանջողը
չենք որ յաւիտեական համբաւի և մեծութեան գործեր
տեսնէին : Կը բաւէր միայն որ անոնք լըջօրէն զբաղէին ժո-
ղովուրդին կրօնական դատաւարակութեան գործով , հոգեւոր
մատակարարութիւնը և եկեղեցական սպասարկութիւնը ան-
թիբի կատարէին և արդէն իրենց պարտականութիւնը լիովին
կատարած ու իրենց աստիճանին վեհութեան բարձրացած
պիտի ըլլային : Հայոց հայրապետութիւնը ոչ միայն յարատեւ
և աջալուրջ կերպով չզբաղեցաւ իր պաշտօնէութիւնը պէտք
եղածին նման պատրաստելու գործով , ոչ միայն եկեղեցա-
կաններու ատելութիւնը չզսպեց՝ հապա նաեւ երբեմն քա-
ջալերեց զանոնք ու բողոքովին մոռցաւ կրթական գործն ալ ,
հոգեւոր կենսունակութիւն բաշխելու և տարածելու իր
աւագ պարտականութիւնն ալ : Էջմիածնի կամ Երուսաղէմի
սպարանէն լոյս տեսած ո՞ր հանդէսն ու պարբերականը , ո՞ր
երկն ու մատեանը պիտի ցոյց տաք ինձ սա վերջին քառօրդ
դարու ընթացքին որ կարենայ զիս համոզել թէ արդարեւ
մեր ամէնէն խոշոր կրօնական հիմնարկութիւններուն մէջ կը
ծլի ու կը բողբոջի մատուորական կեանք մը , կը զեղու և կը
ծաւալի հոգեւոր կեանքի նուիրուած լուրջ աշխատութիւն
մը : Մեր գիտցածը այն է որ վերջին քառօրդ դարէն առաջ
աւելի գնահատելի աշխատութիւն մը կար մեր առհասարակ
բոլոր վանքերուն մէջ և ճիգ մը կը տեսնուէր կրօնական
հանդէսներ հրատարակելու , յայտնի հեղինակներու գործեր
սպառելու , ծանօթ դարձաւ եկեղեցականներու երկերը ի
լոյս ընծայելու : Ի՞նչ անցաւ դարձաւ յանկարծ , ի՞նչ ցրտա-
շունչ քամի փչեց որ այդ ամէնը դադրեցան :

Գալով կրօնական դասագիրքերու և կրօնքի դասերու
խեղճ ու կրակութեան , բառ մը անգամ աւելցնել պէտք
չպիտի ըլլար այն բոլոր գրուածներուն վրայ՝ որոնք այս-մա-
սին յաճախակի երեցած են տեղական մամուլի էջերուն մէջ :
Միթէ ժամանակակից սերունդին տգիտութիւնը և կրօնական
անտարբերութիւնը խիստ մեծ և չափազանց կարկառուն

ապացոյց մը չեն կազմեր այն չափին մասին՝ որով մեր եկե-
ղեցականութիւնը զբաղած է ուսումնական գործով : Ուսում-
նական խորհուրդներու և յանձնաժողովներու մէջ եկեղեցա-
կանին մուտքը աւելորդ համարուած էր , Պատրիարքարան-
ներու պաշտօնէութեան համար եկեղեցականներ պատրաս-
տելու և հաստատելու մասին ոչ ոք կը խորհէր : Եթէ պա-
տահմա՞մը ո՞ր և է եկեղեցական համալսարաններ ունեցող
գերմանական կամ ամերիկեան հողի վրայ անտուճաբանու-
թիւն ուսանելու երթար լա՛ւ , ապա թէ ոչ հոգեւոր բարձ-
րագոյն իշխանութիւնը անփոյթ էր իրեն յենակէտը և զօրա-
վիգը ըլլալիք դասակարգին հանդէպ : Այս անպատրաստի
հատուկատոր և ցան ու ցրիւ եկեղեցականութիւնը մէկ կող-
մէն , անդին կազմակերպուած միատարր ու ամփոփ կղերը
միւս կողմէն՝ բնական է քր մեզմէ պիտի հեռացնէին հայ
ժողովուրդին հոգին ալ , սիրտն ալ , միտքն ալ , երբ մենք
մեր ազգային վարժարանները չենք կրնար պարտաւորել կրօ-
նական առողջ դաստիարակութիւն մը տալու , անդին եւրո-
պական ու բողոքական հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութիւն-
ները իրենց կրթական քօղի տակ թաղնուած քաղաքական
բրօքականտի գործը իրենց փոխներու , սեռերուն , միափոխ-
ներուն ու ֆոխնակներուն կը յանձնեն : Ի՞նչպէս կարելի էր
այլ եւս տեղի չտալ ու չանբեւոյթանալ , ինչպէ՞ս կարելի էր
արգելք հանդիսանալ այն խելակորոյս վազքին , այն ուղի-
նա՛հա ընթացքին՝ որով մեր մատաղ սերունդը շարունակ կէս
դարէ ի վեր կը լեցնէ օտար վարժարանները , ամայացնելով
մերինները , թափուր թողլով այն դպրոցները և եկեղեցիներ
ը՞նչ որոնք իրր թէ գրաւելու և առնիւքնելու էին հայ սե-
րունդները : Առանց ծրագրի , առանց մէթոտի , առանց պատ-
րաստութեան և առանց եռանդի գործող , իրենց բախտին
թողուած մեր վարժարաններուն մէջ է որ պիտի լուսաւոր-
ուէր հայ սերունդը :

Հայոց հայրապետութեան մեր կրթական հարցին , մեր
մատուորական կեանքին մէջ ունեցած բոլոր պատասխանա-

տուութեան վրայ հատորներ հարկ էր դրել, ցոյց տալու համար միայն այն թերիները՝ որոնք այսօրուան իրականութեան անջեւ անցեալի փորձառութենէն կը քաղուին: Վարագոյր մըն ալ կը քաշենք այս խնդրոյն վրայէն: Խնչ կրնար ընել հայ եկեղեցականութիւնը մեր դպրոցական գործին մէջ, ազգ. մտաւորական կեանքին մէջ և չըրաւ թող չառարկուի մեզի: Ասկէ յետոյ ըլլալիք կազմակերպութիւնները և աշխատութիւնները ցոյց պիտի տան թէ վանքերու մենաւորութեան մէջ ամբողջութեամբ, լռիկ մնչիկ և զուտ կրօնական ու հոգեւոր աշխատութիւնները ի՞նչ նշանակութիւն կրնան գործել:

Անցեալը ապացոյց տուած է ասոր, ներկան երաշխիքներ կ'ընծայէ ասոր, ապագան պէտք է հաստատութիւն տայ ասոր:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԼԵԻՄՈՒՏՔԸ

Ո՛ր և է կազմակերպութեան տնտեսական, ելմտական վիճակը չկրնար անտեսուիլ, երբ մասնաւոր այդ կազմակերպութիւնը իր մէջ կը բովանդակէ ամբողջ ժողովուրդի մը առատաձեռնութեան չափը և սահմանը: Հայ ժողովուրդին լուծմաներով, ազգայիններու կտակներով, նուիրատուութիւններով, հողերով ու կալուածներով ճոխացած մեր կրօնական հաստատութիւնները, մէկ խօսքով Հայոց հայրապետութեան անտուկը կամ զանձը կը մատակարարուի ի վնաս անոնց՝ որ բուն իսկ ծառայողներ են և ի շահ անոնց՝ որ իբր թէ ոչինչ չեն սպասեր մեր եկեղեցապատկան հասոյթներէն: Եկեղեցականները՝ անկարող յանձանձեւու իրենց ելեւմտաբը,

միշտ ձեռք բանալ պարտաւորուած են ջոշերու և աղաներու, իսկ այս վիճակը իրեն անմիջական հետեւանք ունեցած է քարոյական անկումը հոգեւորականութեան՝ որ դրամի համար, դրամի սիրոյն զիջում ընել պարտաւորուած է հարուստին կամ վճարողին և արհամարհել վարժուած է անանկն ու ձրին:

Քահանաներու և առհասարակ բոլոր եկեղեցականութեան ապրուստի խնդիրը իր ծայրայեղ սաստիկութեան հասած է, որովհետեւ կամաւոր նուէրները նուազած և հասոյթները պակսած ու չփոթ չպացութեան մը ենթարկած է մեր Տէր պապաները, Հայրաւորներն ու որբազանները, որոնց մասին անեկոյճներ և առասպելաձեւ դաղթակղութիւններ չէ որ կը պակսին: Քանի՞ հատ ջոշ եկեղեցական, քանի՞ հատ քիչ թէ շատ բարեկեցիկ կրօնական կարելի է թուել: Մասնաւոր թրքահայոց մէջ յետին դիւղի մը քահանայէն մինչեւ Պոլսոյ ամենափարթամ արուարձաններու և նալլալիներու ծխատէր քահանաները միշտ խեղճութեամբ և մուրացկանութեամբ կ'ապրին: Չմոռնանք որ վարդապետներ և եպիսկոպոսներ կան որոնք իրենց զիրքը ռանակոխ ընելով, հացի մը ճարը կորսնելու պարտաւորուած են: Չմոռնանք որ զեռ շատ մօտ ժամանակի մը մէջ Պատրիարքութեան կամ տեղապահութեան և փոխանորդութեան պաշտօններու կոշուող եկեղեցականներ իրենց գրպանին մէջ տասնոց մը չունէին և փոխառութեամբ ու պարտքով կ'ապրէին:

Սակայն անհատները և անձերը մեծ նշանակութիւն մը չպիտի ունենային՝ որքան ալ խիստ անբնական բան մը ըլլար մեծ դրամատուներու աւագ պաշտօնէութիւնը տեսնել օրինակի համար խեղճ ու մուրացիկ վիճակի մէջ, եթէ բուն իսկ մեր եկեղեցիներու, վանքերու, պատրիարքարաններու և կաթողիկոսարաններու ելեւմտական, հաշուական, մատակարարական, տնտեսագիտական թերիները և զեղճումները գոյութիւն չունենային: Կարելի չէ ուրանալ թէ մուտքը շատ կանոնաւոր և հասոյթները բաւականէն աւելի են՝ որ բացի

մեր եկեղեցիներու պէտքերը հոգալէ և յատուկ պաշտօնէութիւն մը ապրեցնելէ, դպրոց մը, որբանոց մը, հիւանդանոց մը կամ ո՛ր և իցէ բարենպաստակ հաստատութիւն մըն ալ մեր մէջ այս ինչ եկեղեցիին ու վանքին անունովը և հասոյթովը կը անտեսուի։ Այո՛ կը խոստովանինք թէ լաւ մուտք, մեծ գանձումներ և առատ հասոյթներ կրնան ունենալ Հայոց Հայրապետութիւնը և իր մասնաձեւերը, բայց ո՞ւր կը գործածուին, ի՞նչ կ'ըլլան, որքա՞ն օգտակար կը դառնան այդ ամէնը, ոչ ոք գիտէ։ պատճա՞ռ, որովհետեւ ո՛չ կանոնաւոր հաշիւ, ո՛չ կանոնաւոր ֆոթոթոյ, ո՛չ կանոնաւոր համարատուութիւն և ո՛չ ալ կանոնաւոր երաշխաւորութիւն կայ այդ մատակարարութեան մէջ։

Սենք առիթը ունեցանք արդէն ասկէ առաջ անգամ մը(*) անդարդառնալու այն յոռեգոյն և վատթարագոյն վիճակին վրայ՝ որով մէջ կը գտնուէին էջմրածնապատկան դիւղերը, անտառները, հողերը և կալուածները՝ որոնք յեղափոխականներուն համար ապրուստի միջոցներ եղան։

Պոլսոյ և Երուսաղէմի նախկին պատրիարքութիւններուն և Թրքահայ երկու նախկին կաթողիկոսութիւններուն անտեսական վիճակը գնահատելու համար կը բաւէ միայն թրքահայ եկեղեցականութեան անօթի և անկուշտ վիճակը աչքի առջեւ բերել, նկատի առնել թէ դարերէ ի վեր հաշուական գոհացուցիչ դրութիւն մը գոյութիւն չէ ունեցած երբեք և Ազգ. Ժողովը միշտ թերացած է իր պենսական ու ուսագ պարտականութեան մէջ որ էր պարտաւորուել։ Պոլսոյ Պատրիարքութեան ենթարկուած թեմերուն ազգ-եկեղեցական ելեւմտացոյցը, կամ նոյն իսկ հապճեպով վաւերացուած պիւտճէներ տալու իսկ ժամանակ չէ ունեցած մինչդեռ ամիսներով ու տարիներով զբաղած է Երուսաղէմի հաշուաւար և Աղթամարի կողպարէի խնդիրներով։ Անա այն դրութիւնը՝ որով կը պատկերանայ Հայոց հայրապետութեան անտեսական վիճակը։

(*) Տե՛ս էջ 20-21։

Երկու կարծիքներ միշտ գոյութիւն ունեցած են կրօնականներու նիւթական բարեօքումին համար. մին ամսօթոշակի դրութիւնն է՝ որուն շատեր հակառակ են, առարկելով որ «ձրի առէք և ձրի տուէք»՝ սկզբունքը այդպէսով կը խաթարի, իսկ միւսը կամաւոր նուէր երով եկեղեցականութեան ապրուստն է որ իր շատ մը անպատեհութիւնները ունի, մասնաւոր հասոյթներու նուազութեան պարագային։ Կամաւոր ազգատութիւնը անշուշտ աւետարանական վարդապետութիւններուն աւելի համաձայն է և եւր հայ կղերը ակամայ չքաւար է, կարծես ամէնէն քրիստոնէավայել ընթացքը ունի իր նիւթական վիճակը։ Սակայն մեծ քաղաքներու մէջ, օտարներու աչքին առջեւ հայ եկեղեցականութեան գրգռազգեստ և թափթած վիճակն ալ փափաքելի չէ երբեք։ Եթէ «արժանի է մշակն վարձու լւրոյ», պէտք է ճշտանց ամօթոյ մշակներ ունենալ որոնք մեզ ալ չափցնեն. պէտք է եկեղեցին ապրեցնէ եկեղեցականը՝ ինչպէս փոքր հացադործը։ Յայն և Լատին կղերը աչքի առջեւ ունենալով կարելի չէ չմեղադրել այն անհոգութիւնը որով հայ կղերը դարերէ ի վեր դատապարտուած է լուռ և անտարբեր հանդիսատեսին ըլլալու իր խեղճուկ նիւթակոյնին։ Ինչպէս չցաւիլ օրինակի համար այն բոլոր զեղծումներուն և վնասներուն համար՝ զոր անօթի պաշտօնէութիւն մը կը հառցնէ միշտ ազգ. եկեղեցական գործերուն։ Ինչպէս տակաւին անտարբեր մնալ կրօնապատկան հասոյթներու օրստօրէական յարաճուն նուազումին, երբ մեր կրօնական, բարոյական, կրթական և վարչական գործերուն բարեօք յանձնաձումը կը սպասենք եկեղեցապատկան կալուածներէ և եկամուտներէ։ Կարելի՞ է արդեօք ցոյց տալ մէկ հատ բարենպաստակ հաստատութիւն որ նեղ դրութեան ենթարկուած չըլլայ ներկայ անտեսական անօրինակ վիճակին մէջ, պարտքերը իբրարու վրայ կը բարդուին և Հայոց հայրապետութեան անպարտաճանութիւնները դիզուած կը մնան. ո՞վ պիտի թեթեւցնէ այս բեռները եթէ ոչ դարձեալ ինք, հայ կղերը։ Նախ որոշենք պարտքի

և իրաւունքի սահմանները և ահա եկեղեցականութեան և կրօնական հաստատութիւններու փրկութեան գործը կիսով չափ կատարած կ'ըլլանք :

Հայոց հայրապետութեան ելեւմտական և անտեսական վիճակը յայտնի է թէ ժպտուն ըլլալէ հետի է և ընդհակառակը ծիծաղելի : Զրիակերութեան բարձու մով և աչալուրջ հակողութիւնով մենք կը յուսանք մասամբ բարեփոխած տեսնել հայ կղերին ներկայ անկեալ վիճակը : Իւրաքանչիւրին իրեն յարմար պաշտօն մը տալով քահանաները, վարդապետներն ու եպիսկոպոսները փրկած կ'ըլլանք ծոյլ և անհոգ կեանք մը վարելու անպատեհութիւններէ : Գպրոցներու մէջ կան յարմար պաշտօններ : Բայց ամէնէն աւելի ծխատիրական արդար ըսչաւում մը և խիստ կարօտ տեղերու համար ալ կենսաթոշակի գրութեան կիրարկումը մեր կղերը կը փրկէ անտեսական մտանկութենէ մը և կարող անձերու ալ ճամբայ կը բանայ, եկեղեցականութեան փափաքը արթնցնելով և ապրուստի մտահոգութենէ ազատելով զանոնք :

Ճարգ մեր գրածները ներքին փառութիւնը համառօտակի պատկերացնելու մտադրութիւնով խմբագրուած են : Զենք ուրանար թէ արտաքին պայմաններ և յարաբերութիւններ ալ իրենց որոշ և մամնակի դերը չեն ունեցած Հայոց հայրապետութեան կրօնական, բարոյական, քաղաքական, վարչական, աշխարհական և երեսնական խաբարումներուն մէջ : Աշխարհականներու կամ դուրսէն եկած զօրաւոր ճնշումներու ազդեցութիւնը սակայն կրնար ժամանակաւոր և հարեւանցի ըլլալ եթէ ներքին ամուր կապեր զօղած ըլլային Հայոց հայրապետութեան հաստատուն կառուցուածքը : Արտաքին հոգիներն ու փոթորիկները իրենց զայրոյթը թափեցին հիմնովին խաբարած չէնք մը վրայ, մինչդեռ մեզի նման ժողովուրդի մը համար ոչ թէ հովերէ փլչող, այլ երկրաշարժներու դէմ իսկ անսանձանկի, ամուր կերտուածքներ պէտք են :

Այսօր չնորհիւ Օսմ. կառավարութեան, Երուսաղէմի մէջ կանգնուած հայրապետութեան աթոռը նոր երաշխիք մըն է :

Թրքահայ եկեղեցականութիւնը գուրգուրանքով և մասնաւոր հոգատարութիւնով պէտք է վերաբերուի դէպի նորահաստատ հայրապետական և հովուական գաւազանը՝ որուն հովանին կրօնական անգլին և թանկարժէք գանձ մըն է ինքնին :

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՆՈՅԸ

Ռուսահայերուն լեզուով և բարքերով մինէ՛ ունեցած տարբերութիւնները ինքնին արգելք մըն էին արդէն Հայոց հայրապետութեան միութեանը : Սակայն բացի տեղական և լեզուական որոշողութենէն այնպիսի ազդակներ գոյութիւն ունեցած են որոնց անտեսուիլը յաճախ անել կացութեան կը մատնէր ընդհանուր ազգին կրօնա-բարոյական գործերը և Ռուսիոյ կողմէն պարտադրուած օրէնքներն ու տուեալները՝ իբրեւ հիմ կը սկսէին արդէն խաթարել Հայ եկեղեցին, հայ լեզուն, հայ զպրօցը և բոլոր ազգ. հաստատութիւնները : Այնպէս որ քիչ քիչ մեր եկեղեցւոյ ինքնուրոյնութիւնն իսկ՝ որ ամէնէն բնատուրօրէն զօրումը կը կարծուի բոլոր Սրեւեկեան եկեղեցիներուն մէջ, վտանգուած էր : Շատ մօտ ապագայի մէջ մենք սկսնաւոր կ'ըլլայինք թերեւս Վրաց ազգին և եկեղեցիին վիճակած բախտին, մանաւանդ Բեթերսպուրկի վերջին սինոդական կազմակերպութենէն յետոյ : Բարեբախտաբար Երուսաղէմի վերահաստատեալ աթոռը դերձ կը կացուցանէ մեզ այս վտանգէն ալ :

Ռուսահայ գործերուն խիստ մօտէն տեղեակները շատ լաւ գիտեն որ մեր կովկասեան և անդրկովկասեան աղբրափքերը՝ նախանձի աչքերով կը դիտէին մեր վիճակը և ազգ.

հիմնարկութիւնները՝ եկեղեցի, դպրոց, մամուլ, քննիչութիւններ և այլազան կազմակերպութիւններ, ու ասոնց ամենուն զօժանդակութեան համար երանի կը կարգային մեզ: Խեղճերը հարեւանցիօրէն նկատի կ'առնէին մեր բախտաւորութիւնը, և արտաքին երեւոյթէն չլանալով ու խաբուելով անտեղի գովեստներ կը հիւսէին: Վասն զի այդ բոլորին ներքինը՝ կուսակցականներէ կառավարուած, շատ ու շատ խախուտ էր: Նոյնը կ'ընէինք մենք ալ իրենց համար, տեսնելով անոնց հարուստ դիրքը և բարեկեցութիւնը չէինք կրնար երբեք գուշակել թէ Կովկասի վաճառականութեան, արհեստաւորութեան, աղատ սապարէզներու և ուսանական խաբկատիր քաղաքականութեան մէկ արդիւնքն է: Ինքնօրինութեան, կամ անկախութեան ցնորքը ուսանական ու քաղնեւորութեան մէջ միայն գոյութիւն կրնայ ունենալ և եթէ լաւ ուսումնասիրուի Կովկասը, Հայոց Հայրապետութեան այդ դժբախտ միջավայրը, այն ատեն անցարահուսելիօրէն երեւան կուգայ թէ արդարեւ ուսու ձեռքերու մէջ ինչպիսի շտապուցիչ հայեցիւններ կան մեր աչքերը խախտացնելու համար և մօտ հորիւր տարիներէ ի վեր ուսանական կոչու ու կոպիտ ձեռքերը ինչպիսի նուագներ կը հնչեցնեն զմեզ քնացնելու համար: Զարթօնքը և հիտաթափումը սակայն չուշանար և քառորդ դարը անգամ մի միջավայրի ազդեցութիւնները և ազդակները փոխանակ շմորեցնելու, փշակնելու, թմբեցնելու, ցուրտ և սեւ իրականութիւններու առջեւ կը դնեն զմեզ:

Մտած էք երբեք ուսանայ եկեղեցիէ մը ներս: Անոր ճարտարապետութիւնը, արտաքին և ներքին զարդարանքը, պատկերները, արարողութիւնները, երգեցողութիւնը, սպասները և տարազները երեք տարբերութիւն չունին ուսու օրթոտքս եկեղեցիէն: Երբեք չպիտի մոռնամ այն կսկծեցնող տպաւորութիւնը զոր ունեցայ չարաթ իրիկուն մը Օտեսայի եկեղեցիէն ներս մտած պահուս: Առաջին անգամն էր որ ուսանայ եկեղեցի մը կ'այցելէի և «Աոյս Զուարթ» մը ունկնդրելու բարի դիտաւորութիւնով եկեղեցիի բակէն կը յա-

ռաջանայի դէպի գաւիթ՝ երբ նշմարեցի մինչեւ ուները երկարած մագերով կրօնաւոր մը՝ որ իր եկեղեցական տարագրով բնաւ տարբերութիւն չունէր ուսու քօրէ մը: Շուրջս ամէն ինչ Ռուս եկեղեցւոյ ամենախոր գրոշմը կը կրէր: Յաճուկ բեմ մը, պատկերաշատ որմեր և ոսկեգոյն սրօճա շապկներ, անհասկնալի մրթմրթոցներ և դուրը գերազանցապէս ուսանական ազմուկ և ժողոր: «Է՛հ, կը խորհէի ինքնիւրենս, երես խաչակնքելով, թերեւս Ռուսիոյ ծայրագաւառը նկատուի Օտեսան և աւելի հայաշատ միջավայրերու մէջ ուսանական ազդեցութիւնը նուազ ըլլայ»:

Էջմիածնէն ներս ալ նոյն բանը կը տեսնենք: Մօլկայիմնեւորու տարեկան անընդհատ շարք մը, ուսու ամենաողորմած Զարին անուան յիշատակութիւնը իր գերդաստանին հետ միասին՝ կը ճմէր մեր սիրտերը: Եւ երբ հայրապետական տիտոն վրայ ալ ուսանայ եկեղեցական մը ըլլայ բաշմոզը՝ կրնա՛ք երեւակայել թէ ուսանական կաշկանդումները մինչեւ ուր կրնան հասնիլ: Բայց եթէ ուսու օրթոտքսութիւնը իր կնիքը դրոշմել ուզէր լոկ մեր եկեղեցւոյ արտաքին ձեւերուն, տարազներուն և գեղարուեստին վրայ ազդեցութիւն մը բանեցնելով կամ հայրապետը Էջմիածնի վանքին մէջ բանաստրկելով ու իր հրամանները անոր պարտադրելով, վրտանդը նուազ կարեւոր պիտի համարէինք: Այն ատեն պիտի խորհէինք թերեւս որ ամէն դարու մէջ մեզի վիճակած բախտին բերումով աւելի կամ նուազ խորթութիւնաց ազդակներ իրենց հեռքերը թողած են, որոնք դեռ ցայսօր որոշապէս ալ կը տեսնուին և միջավայրի ազդեցութեան խուսափիլ անկարելի է վերջապէս: Սակայն երբ հայ եկեղեցիի զաւակներուն ներքին բնատանկան գործերուն մէջ ալ նշմարուին կրօնաբարոյական խաթարումներ և ճնշումներ, այն ատեն Հայոց Հայրապետութիւնը իր գոյութեան իրաւունքը կը կորսնցնէ: Ահա ճիշդ այդ կէտն է որ ամէնէն աւելի մտահոգութիւն կը պատճառէ և ուսանայ հայրապետութեան համար մեծագոյն վտանգը կը կազմէ: Դեռ չատ մօտ անցեալի մը մէջ ու-

սական կառավարութիւնը արգիլեց ամուսնական, ժողովրդական և ընտանեկան խնդիրներու մէջ հայ եկեղեցւոյ իրաւունքներու գործադրութիւնը որոնց խափանումով երեւան եկաւ միջավայրի ամենախոր ազդեցութիւնը: Վասն զի խառն ամուսնութիւնները ուսերու հետ այնքան յաճախադէպ դարձան և այնքան քաջալերուեցան ուսական օրէնսդրութեան ձեռք առած միջոցներով որ տասնեակ մը տարիներու ընթացքին յառաջ եկած սերունդը ալլասերումի և ձուլումի ճամբան մտած էր: Հայ ընտանեկան յարկէն ներս մեր լեզուն չէր խօսուեր, վասն զի հայրը կամ մայրը ոտարագդի (աւելի ուս կամ վրացի) էր: Վարժարաններու մէջ ուսական լեզուն ամենախիստ չափով պարտադրուած էր և ուսասցնելու ամէն ձեռնարկները գործադրութեան էին դրուած: Լեզուն, գրականութիւնը, առեւտուրը հետեւողական դարձած էին և աղարտուած էր անոնց վաղեմի բնատոհմիկ նկարագիրը:

Այս ընթացքով Հայ եկեղեցին ու Հայոց հայրապետութիւնը հետզհետէ նեղ և ամուր օղակի մը մէջ կ'առնուէր և մենք կամայ ակամայ պարտաւորուած էինք գլուխ ծռել, մեզի բոլորովին օտար և վտանգաւոր դրութեան մը: Ծիշդ է որ մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ յունական և լատինական եկեղեցիներու և այդ միջավայրերու մէջ գործող հայրապետութիւններու ազդեցութիւնը կրած ենք: Ասոնք սակայն հարեւանցի եղած են և քաղաքական յարափոփոխ վիճակ մը եկած է սահման մը դնելու այդ սահմանութիւններուն: Հայոց հայրապետութեան միջավայրը գերծ պահելու համար ուրիշ աւելի զօրեղ ազդակ մը չունենալով զայն տեղափոխած ենք քաղաքէ քաղաք, վանքէ վանք մինչև ուր անոր կայանը վստահութիւն ներշնչած է մեզի թէ այլ եւս արտաքին լուրջ վտանգ մը չսպառնար Հայ եկեղեցիին ներքին կոսնական ինքնավարութեան:

Երուսաղէմի վանքն ալ այսօր կը ներկայացնէ յարմարագոյն միջավայրը իբրեւ հայրապետանոց հայ եկեղեցւոյ: Եւ մենք այն համոզումը ունինք որ ուսական սահմաններէն

դուրս ապրող հայ գաղութները, ամբողջ արտասահմանի հայ եկեղեցիները պիտի նախընտրեն իրենց վեճին հովանաւորը ճանչնալ Երուսաղէմի աթոռը, եթէ կ'ուզեն կրօնական կեանքի խաղաղիկ բոյն մը և զուտ հոգեւոր կեանքով զբաղող կեդրոն մը ունենալ: Երուսաղէմի համաշխարհային հանգամանքն ալ պիտի նպաստէ անշուշտ հոն հաստատուած հայրապետական աթոռին իրաւասութեանց բնդարձակման և մօտ ժամանակէն ողջմտութիւնը, արամբարանութիւնը և հեռատեսութիւնը պիտի թելադրեն մեզ ընդհանրական կաթողիկոս հռչակել Երուսաղէմի մէջ բազմող հայրապետները:

Հետեւաբար ապականած և անարգուած միջոցորտէ մը հայոց հայրապետութեան փոխադրութիւնը աւելի նոր և պատուաւոր միջավայր մը կը կարծենք թէ պարտք կը դնէ մեր վրայ երախտագիտութեան հանդէպ Օսմ. Գահը՝ որուն համար մեր անայցայլ հաւատարմութիւնը ապացուցած պիտի ըլլանք հայոց հայրապետութեան նոր միջավայրին մէջ սկսելով և նուիրուելով զուտ կրօնական և հոգեւոր կենսունակ գործունէութեան: Եթէ միջավայրը կ'ազդէ անհատներու վրայ, պէտք է ուրանալ նաեւ որ անձերն ու անհատներն ալ փոխադարձաբար կ'ազդեն միջավայրին վրայ: Օրինակի համար մեր պատմութեան մէջ քանիցս տեսնուած է որ Աթոռի փոփոխութեան պահուն անձերն ալ փոփոխուած են, որովհետեւ միեւնոյն անձնաւորութիւնը տարբեր միջավայրերու մէջ քիչ անգամ տարբեր գործունէութիւն մը կրնայ ունենալ: Ուստի աւետարանական բացատրութիւնով մը «Նոր գինին հին տիկերու մէջ չլեցնենք, որպէս զի երկուքն ալ չվնասուին, այլ նոր գինին նոր տիկերու մէջ՝ որպէս զի «երկուքն ալ պահպանուին» ու հին գինին հին տիկերու մէջ, քանի որ անոնց երկուքն ալ խմորումին ժամանակն անցած է: Ուստի հայոց հայրապետութեան նոր միջավայրին մէջ ընկրկեք քանի մը զլիաւոր գործերէն մին է նաեւ նոր միջավայրին, նոր օրէնքին ու նոր անձնաւորութիւններու լուսնակացողութիւնը: Այս կերպով մենք հեռի կրնանք պահել

մեր հայրապետական աթոռը կուսակցական անտախտ պայքարներէ, անհատական քինախնդրութիւններէ, անձնական շահախրութենէ, փառամոլական տենչերէ՝ որոնք կործանարար ազդեակներ եղան հին միջավայրին մէջ :

Էջմիածին իր շրջանակով ու շրջապատով կզդիացած ու կաշկանդուած և հետզհետէ նեղնալու դատապարտուած միջավայր մըն էր արդէն : Էջմիածնի հայրապետութիւնը ժեղդարէն ի վեր մեկուսանալով ու անհաղորդ մնալով մեր ժողովուրդին մեծ զանդուածին հետ՝ կորսնցուց Լեւոնայութիւնը, Ռուսահայութիւնը, և կորստեան ճամբուն մէջ զբաւ Ռուսահայութիւնը ու Ամերիկահայութիւնը : Էջմիածնի լուծը թօթափող հայ եկեղեցիներն են միայն որ նոյն իսկ օտար հաղի վրայ կրցեր են հոգեւոր, կրօնական, կրթական, լեզուական և դրական արժէքներ և արժանիքներ երեւան բերել : Էջմիածնի նեղմիտ միջավայրը խափանել ուզած է միշտ ամենէն անհրաժեշտ փոփոխութիւնները, տեղի տալով ժողովրդական արդար պոռթկումներու և յարանուանութիւններու :

Ինքն իր մէջ երկպառակուած Էջմիածնի վանքին զխաւորութիւնը ընդհանուր հայ եկեղեցիի միութեան համար ոչ թէ օգտակար այլ վտանգաւոր դարձած է միշտ : Եւ Էջմիածնէն ձերբազատուիլ կը նշանակէ հայ եկեղեցւոյ տալ բնատոմիլի դրոշմը զոր վաղնչուց ունէր արդէն հայ եկեղեցին :

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒՅԻՒՆԸ

Ինքնազուլս աթոռներու խնդիրը եկեղեցական պատմութեան մէջ ամենէն ցաւալի հարցերէն մին եղած է : Աթոռի գերիշխանութեան համար մղուած պայքարները՝ մանաւանդ Միջին դարուն, այն աստիճանին հասած են՝ որ Առետարական ողբն բոլորովին խոյս տուած է և Հռոմ, Բիւզանդիոն, Աղէքսանդրիա, Անտիոք, Կեսարիա իրենց բոլոր ստորարածանումներով և ճիւղաւորումներով, յաւակնած են ինքնազուլս և անկախ կամ գերիշխան հայրապետութիւններ ըլլալ : Հայերը այդ պայքարներուն մէջ անմասն չէին մնար անշուշտ : Կեսարիոյ յոյն Անտապոլիսները Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ժամանակներէն սկսելով, Կ. Պոլսոյ յոյն պատրիարքները Բաղկեդոնական ժողովէն գրեթէ անմիջապէս վերջ, Հռոմի Լատին Պապերը Խաչակրութեանց և իրենց փառքի Ոսկեդարերուն միշտ յաւակնած են իրաւունքներ ունենալ Հայ եկեղեցւոյ մասին և երբ իրենց հլու հպատակ կաթողիկոսներ չկն գտած հայրապետական աթոռներուն վրայ զմեզ հերքաւիկոս և հերձուածող հռչակելու անգամ չկն խղճահարած :

Այս ամենուն չարունակութիւնը ըլլալ կը թուի Ռուս օրթօտօքս եկեղեցիին ընթացքը Հայոց հանդէպ : Ինչ կրնալինք սպասել մենք այնպիսի եկեղեցիէ մը՝ որուն պետը Զարն էր : Բոյր եկեղեցի կը կոչէինք աշխարհի ամենէն մոլեռանդ Ռուս եկեղեցին, մինչ միւս կողմէ պրաւօսլաւ հալածանքները ուղղակի կամ անուղղակի կը հարուածէին հայ եկեղեցիի զաւակները : Համապաւականութիւնը անշուշտ երբեք չէր ներեր որ աթոռական ոյժ կազմող կրօնական ազդակը անդործ մնար : Եւ արդարեւ Ռուսիոյ մէկ ծայրէն

միւսը Հայ եկեղեցին ընելով հանդերձ բոլոր կարելի զիջումները՝ չկրցաւ ազատել հերետիկոսութեան մղձաւանջէն։ Հա՛րկ կայ յիշելու արդեօք այն խոր արհամարհանքը և անտարբերութիւնը՝ զոր ցոյց կոտորային ռուս բարեպաշտները։ Զարին պատկերին առջեւ խաչակնքող Վոլոյկները դեռ քանի մը տարիներ առաջ Ռուսիոյ և մանաւանդ Կովկասի մէջ պատահած ջարդերու միջոցին։ Ի՞նչ կը սպասէինք մենք ռուսական օրթոտոքս եկեղեցիէն, եթէ ոչ գէթ յանուն Աւետարանական մարդասիրութեան չէզոք ընթացք մը կրօնական խնդիրներու մէջ։ Մինչդեռ ընդհակառակը ամէն անգամուն ալ փորձը տեսանք այդ մոլեռանդ եկեղեցւոյ ատելութեան և ի շահ սլաւականութեան անոր մղած բրբաղանտին մէջ։ Վրաց եկեղեցիին ձուլումէն յետոյ՝ կարգը անշուշտ Հայ եկեղեցիին կուգար։ Մենք հեռուէն միայն ականատես էինք այն ներքին դաւաճանութիւններուն՝ որոնք յանուն պրաւօսլաւ եկեղեցւոյ կը գործուէին ռուսերու կողմէ հանդէպ Հայ եկեղեցիին։ Երկարել չենք ուզեր դեռ այն յոխորտանքներուն և յաթոռոյ եղած այն պաշտօնական նախատինքներուն մասին՝ որոնց ամէն ատեն երթարկուած էր ռուսահայ քրիստոնեան, ամենէն աւանդամոլ և աւելորդապաշտ եկեղեցիի մը կողմէ, ինչպիսին է ռուսականը։

Մոռնա՞նք այս ամէնը։ Յիշատակներու, տխուր անցեալի մը յիշատակներու կարգը դասենք պոթօճեկիսլան խաղերը և սարքուած էնթրիկները։ Լեհաստանի մէջ Օրթոտոքս եկեղեցիին հետ ձուլուած հազարաւոր հայերու օրինակը խրատ մը չըլլայ դեռ այն մեծ և սպառնալից վտանգին համար՝ որ անխուսափելի կերպով մերթ մեղմօրէն՝ մերթ սաստկօրէն, երբեմն պաշտօնական դիմակի տակ և յաճախ անպաշտօն առիթներու մէջ իր դուռը կը ցցէ։

Մենք հիմայ շատ աղէկ համոզուած ենք որ «Անգլիական դրահաւորները բան մը չեն արժեր»։ Մենք այսօր շատ աղէկ կը գնահատենք Արեւելքի քրիստոնէութեան գաղղիական պաշտպանութեան արժէքը։ Մենք ա՛լ երեւան համած

ենք ռուսական քոյր։ Եկեղեցիին հովանաւորութեան ներքին կողմը։ Ո՛չ Ալպիօնի դրահաւորները, ո՛չ Ֆրանսայի սուխնները, ո՛չ ալ օրթոտոքս ինքնակալութեան պաշտպանութիւնը չենք ուզեր, կ'ստանք այդ ամէնը մեր բոլոր սիրտով ու հոգիով։ Միջին դարու կրօնական ապուշ մտածումները, նոր ժամանակներու կրօնական քողին տակ ծածկուած քաղաքական հաշիւներ չեն միթաղներ այլ եւս մեր պարզատես և յստակատես միտքերը, իսկ մեր հեռատեսութիւնը Բողոքական Անգլիոյ, Կաթոլիկ Ֆրանսայի և Օրթոտոքս Ռուսիոյ հետ Հայ եկեղեցիին շփումն իսկ չթոյլատրեր։ և ասիկա ո՛չ թէ աւելորդապաշտութեամբ կամ մոլեռանդութեամբ, քաւ լիցի հայ եկեղեցիին այդ արատն ալ՝ որ խարանի բաղձաթիւ դրոշմներ զետեղած է արդէն միսիօնարութիւններու և բրբաղանտներու ճակատին։ Մենք 'ուզենք Հայ եկեղեցին ինքնազուլ տեսնել, զերծ ո՛ր և է կրօնական ազդեցութենէ որ պիտի խաթարէ իր ներքին արժէքը և վաղեմի դարերէ ի վեր պահած իր հաւատարմութիւնը հանդէպ Աւետարանին և հանդէպ քրիստոնէութեան։

Ուսումնասիրութեան համար շատ սքանչելի նիւթ կրնայ կաղմել անշուշտ Հայոց Հայրապետութեան Միացումի խնդիրը Անկիլքան, Պապական և ռուսական եկեղեցիներու հետ, մանաւանդ վերջին մէկ դարու մէջ տեղի ունեցած յարաբերութիւնները և առաջարկները նկատի առնուելով և անաչառօրէն կատարուած բանակցութիւնները և դէպքերը վերլուծելով։ Դժբախտաբար մեր սուղ էջերը անբաւական են այդ լայնածաւալ աշխատութեան։ Միայն հոս անցողակի յիշենք որ Օրմանեան Սրբազանի Պատրիարքութեան օրով ձիպչենք որ Արմանեան Արքեպիսկոպոսի միութեան բանաձևերը իրաւարի անկիլքան Արքեպիսկոպոսի միութեան բանաձևերը վիժելուն համար չափազանց ուրախ ենք։ Միւս կողմէ մեծ ցաւ կը պատճառէ անշուշտ մեզի այն պարտաւորութիւնը որ միայն վերջին երեք էջմիածնական կաթողիկոսներուն որ ժամանակներու իրենց օժումէն առաջ ռուս եկեղեցւոյ պետին ներկայանալ, յոտս Օրթոտոքս Գահոյից մատուցանել

պրութիւնը էլ միաժամանակ նկատելու : Թողունք սակայն այդ ամէնուն վարկածական հանգամանքը և քանիցս անոնց ամէնուն ալ տեղափոխութիւնները՝ մենք կը կարծենք որ նուազ նուիրական չեն Նրուսաղէմի սրբավայրերն ու սրբութիւններն ալ և ինչ որ ամենէն աւելի կենսականն է վստփ այն հայրապետական աթոռին որ ասկէ վերջ քարին ու փայտին, ոսկորին ու երկաթին պիտի կապուի : Այդ տեսակ աթոռ մը քիչ մը չպիտի նմանէր թանգարանի մը՝ որ աւերակոյտ դարձած հին փառաւոր քաղաքներու մէջ հաստատուած է և լոկ անցեալ փառքերու շքեղ մէկ դամբարանը ըլլալէ ուրիշ առաւելութիւն մը չունի :

Եթէ «Կրօնքը կեանք է», կրօնական հիմնարկութիւններն ալ պէտք է ապրին ուրեմն, կենսունակ հիւթ մատակարարելով, բազմաճիւղի արմատէն աւել հայթայթելով հոգեւոր փթթումին և պտղաբերութեան :

ՄԵՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՆԵՐԸ

Մեզի ժամանակակից հայ եկեղեցականութեան մէջ անհատաբար աստուածաբաններ զանազան թերեւս, բայց Հայոց եկեղեցին աստուածաբանութիւնը ծալլած ծրարած մէկ կողմ դրած է : Բնականաբար այսպէս ալ պիտի ըլլար, որքան ատեն որ զուտ կրօնական հարցերէ զատ շատ նիւթեր կային ճարակ մատակարարելիք մեր եկեղեցականութեան : Փառասիրութիւնը, չափամոլութիւնը, հանգիստ և ծոյլ կեանքը առիթ չէին թողուր մեր ջոջ կամ հասարակ կրօնականներուն մտաբերելու թէ ինչ սկզբունքներ կրնայ ունենալ այն հաստատութիւնը՝ որուն երեսէն իրենք կ'ապրէին և անունի, համբաւի կամ գերբի կ'արժանանային :

Ամբողջ չորս դար, չորս հարիւր տարիներ եկեղեցական ընդհանուր ժողով չէ գումարուած, եկեղեցական օրէնսդրութիւն մը չէ հրատարակուած, կրօնական լուրջ խնդիրներու ատեն իսկ կանոնական և վճռական ձեռնարկներ չեն եղած մեր եկեղեցիին տեսական, բարոյական և գործնական ոգին և ուղղութիւնը աւելի եւս պայծառացնելու համար : «Ժողովուրդը ուժացած է եկեղեցիէն, ժողովուրդը չտաքնար եկեղեցիին վրայ, ժողովուրդը թափուր կը թողու եկեղեցին», ասոնք են սովորական յանկերգները՝ որոնք ամէն օր կը լսուին եկեղեցականներու բերնէն : Հարցուցէք անգամ մը այդպիսիներու թէ՛ ինչ է այդ ուժացումին, պաղութեան և լքումին պատճառը : հազարումէկ առարկութիւններ պիտի ընեն ձեզի բայց բուն արմատական դարմանին համար շատ քիչներ պիտի խորհին :

Մեր խորագիրը շատերու դարմանք պատճառէ թերեւս. «Աստուածաբանութիւն. սա վարդապետն ալ ելեր խոշոր խոշոր բառերով կը զբաղի» պիտի խորհին շատեր : Կը կարծեմ սակայն թէ մատս բուն վէցքին վրայ դրած կ'ըլլամ : Այո՛, Հայ եկեղեցին իր աստուածաբանութիւնը չունենալուն և աստուածաբաններու թիւը հեռզհեռէ նուազելուն համար է որ կը կորսնցնէ իր կենսունակութիւնը : Ի. րդ. դարու մէջ կը հանդպիք բնաւ ո՛ր և է հաստատութեան կամ կազմակերպութեան մը որ իր որոշ սկզբունքները, վարդապետութիւնները, ծրագիրը և ուղղութիւնը և գործին մասնագէտները չունենայ : Արդեօք կայ մեզի պէս եկեղեցի մըն ալ որ իր դաւանանքները և հաւատալիքները աս վերջին մէկ քանի դարերու միջոցին որոշ չափով մը քննութեան ենթարկած և բարեփոխումներ ներմուծած չըլլայ կամ գէթ տնցեալի հետ հաշտ ընթանալու ճիգեր մը կատարած չըլլայ : Երբեք կարելի է երեւակայել կրօնք մը՝ որ մի քանի տասնեակ սերունդներու հետ ապրի առանց ո՛ր և իցէ փոփոխութեան կամ վերաքննութեան :

Եկեղեցական բարեկարգութեան հարցը՝ որու մասին

մենք առանձին պիտի գրենք, մանաւանդ վերջին քառորդ դարու մէջ հասաւ իր ծայրագոյն աստիճանին ու դարձեալ անլուծելի մնաց: Պատճառ, որովհետեւ Հայրապետներն ու Պատրիարքները, եպիսկոպոսներն ու վարդապետները աստուածաբան ըլլալէ զատ ամէն բան էին. քաղաքագէտ, վարչագէտ, լեզուագէտ, կուսակցական, վերջապէս բոլոր գիտութիւններու շտեմարան կրնային ըլլալ, բայց ամենէն էական և աւագ բանը կը պակսէր իրենց որ էր նախկին կաթողիկոսներուն և եկեղեցիի հայրերուն մշակած գիտութիւնը, նախասիրած ճիւղը Աստուածաբանութիւնը՝ իր բոլոր մասերով՝ զոր պարտաւոր էինք ոչ միայն ուսումնասիրել, սորվիլ, գիտնալ, հապա նաեւ գործադրել:

Աստուածաբանական բարձրագոյն վարժարաններ կը հաստատուէին մեր անմիջական շրջանակին մէջ, պապականները ունէին իրենց բրոքականտան և միաբանութիւնները, Ամերիկայի մէջ աստուածաբանութեան քօլէճները կը բազմանային օրէ օր. մինչդեռ մենք եկեղեցական ուսմանց կը յատկացընէինք իջմիածինը, Երուսաղէմի ժառանգաւորացը և Արմաշը այնպիսի ծրագիրներով և կրթական այնպիսի մէթոտներով՝ որոնց արդիւնքը կ'ըլլար համոզուած աստուածաբաններ պատրաստելէ, ճշմարիտ կրօնաւորներ հասցնելէ աւելի, թեւահաւատ, չամշնանք խոստովանելու անհաւատ կրօնաւորներ դուրս թող տալ՝ որոնք քար գայթակղութեան կ'ըլլային բարեպաշտ ժողովուրդին մէջ: Հա՛րկ կայ անուաններ տալ: Կը բաւէ աչք մը պտտցնել մեր եկեղեցականներու վերջին ցանկերուն վրայ համոզուելու համար թէ որքան ստույգ է դժբախտաբար մեր ըսածը: Թողունք կրօնական և եկեղեցական հարցերու և խնդիրներու խոր ուսումնասիրութիւնը, գիտութիւնը և գործադրութիւնը՝ որոնցմէ բացարձակապէս իրիկ էին մեր եկեղեցականութեան մեծագոյն մասը, գէթ Ս. Գրքի և աղօթմատեաններու ընթերցումով պարապողներու թիւը չնուազէր: Երբ այս վերջին պարագան ալ կը ստուգուէր գժբախտաբար, դեռ ի՞նչպէս կարելի է յուսալ որ

մենք աստուածաբաններ կամ աստուածաբանութիւն մը կըրնանք ունենալ:

Ասոնց պէտքը յոյժ գլխի եղաւ սակայն. այնպէս որ իջմիածինէն և դարեմիւսքէն խուժ մը կրօնականներ Եւրոպայի և Ամերիկայի համալսարանները լեցուեցան, իբր թէ աստուածաբանութեան դասընթացքի հետեւելու համար: Եւ արդարեւ մենք ունեցանք համալսարանական եկեղեցականներ ալ: Ռուսահայոց մէջ անոնք մէկ մէկ կուսակցութեան գլուխն անցած, զիրար վարկաբեկելէ, իրարու ձեռքէ աթոռն ենք յափշտակելէ զատ ուրիշ գործունէութիւն մը ցոյց չտուին ցարդ: Անոնց մատենագրական գործունէութիւնն ալ, ոչ միայն ըստ բաւականին վարկածական, այլ նաեւ այնքան մասնագիտական եղաւ որ եկեղեցին և ժողովուրդը ոչինչ չհասկեցան: Թերեւս կոթողներ կանգնեցին իրենց փառքին համար, որոնք սակայն եկեղեցւոյ սիւներ չեն կրնար ըլլալ բնաւ և դատապարտուած են մնալու աղի արձաններ այն եկեղեցիին՝ որուն պարտաւոր էին սրտանց, անձնուիրաբար և հաւատարմօրէն ծառայել: Մենք ուրուագծելու համար ռուսահայ հմուտ ճանչցուած եկեղեցականներու պատկերները՝ որոնք իրենց ոսկեղօծ շրջանակներուն մէջ մէկ մէկ վագրեր դարձան մեր գլխուն, մեր ընթերցողներուն կը յիշեցնենք Կարեւոր վաւերաթուղթ մը(*) որ իբրեւ թուցիկ հրատարակուած է իջմիածնի վերջին հայրապետական ընտրութեան միջոցին: Աւելորդ չենք համարեր նաեւ դիտել տալ թէ այս թուցիկին մէջ երկու աստուածաբան ռուսահայ եկեղեցականներու Կարապետ և Մեսրոպ Մագիստրոս եպիսկոպոսներու անձնական հակառակութեան զատ կայ նաեւ Կարապետ եպիսկոպոսը գերմանասէր ցոյց տալով զայն յաչս ռուսական կառավարութեան վարկաբեկելու ռուսամօլ կուսակցութեան՝ սաղրանքն ալ:

Ուրիշ խուժ մըն ալ աստուածաբանութեան ուսանող-

(*) Տե՛ս ինքն ինտացամփ հմ 20-23:

ներու մենէ՝ թրքահայերէս, մեկնեցան արտասահման։ Անձնական ձեռնարկութեամբ եղած և ի սկզբան բարի մտադրութեամբ սկսուած գործ մը ըլլալուն համար ամէնքս ալ ծափահարեցինք և ապագային համալսարանական և աստուածաբան եկեղեցականներ ունենալու պատրանքներով օրօրուեցանք։ Բայց մեր դժբախտութենէն ասիկա ալ ճշիւ ելաւ. մանաւանդ Ամերիկա մեկնողները ուսանող ըլլալէ առաջ հերոս ? եղան, ծառայելէ առաջ տէր դարձան և իրենց կոչումին հպատակելէ աւելի հրամանատարներ եղան անգոյ սկզբունքներու և վարդապետութիւններու։

Հայոց հայրապետութիւնը իր բոլոր մասնաձիւղերով և ստորաբաժանումներով պատասխանատու է այս տարօրինակ և անորակելի կացութեան։ Իշմիածին ոչ միայն չհետաքրքրուեցաւ բոլոր եկեղեցականութեան առողջ դաստիարակութիւն մը տալու կենսական խնդրով, այլ նաեւ վտարեց իր սեմերէն դուրս ամենակարող և լուրջ ոյժերը։ Մէկ քանի եկեղեցականներ՝ որոնք ամենէն արժէքաւոր տարրը կը կազմէին հայ եկեղեցականութեան՝ բաւթիական աններողամտութեամբ, դուրս ձգուեցան բոլոր պաշտօններէն. անոնց տեղ առնուեցան խուժանավար եպիսկոպոսներ և վարդապետներ որոնց բանն ու գործը եղաւ եկող գացող ծերուկ կաթոլիկոսները խաղցնել իրենց մատներուն վրայ. օրօրել զանոնք քաղաքական սին երազներով. փուճտեղը ժամավաճառ բնել ձեմարանի ուսանողութիւնը և կրօնական ասպարէզէ զատ ամէն բանի համար կազմ և պատրաստ պահել զանոնք, մինչև որ ուսն բանակին կարմրագոյն երիզներով դեղնորակ կամաւորի զգեստները անցնէին այդ խամաձիկներուն։ Ասոնք են միթէ հայոց հայրապետութեան աստուածաբանները։

Երուսաղէմէն դուրս եկած ամենալաւագոյն ոյժերն ալ՝ արդի Հայրապետը, լուսահոգի Երէցեան Սրբազան, Ղեւոնդ վարդապետ, հանգուցեալ Վահան վարդապետ Տէր Մինասեան և իրենց խումբը լաւագոյն բախտի մը չարժանացան, մի առ մի ստիպուեցան թողուլ հեռանալ այն պատկառելի

հաստատութիւնը՝ որուն ծառայելով կրնային զայն բարձրագոյն ուսումնարանի մը աստիճանին բարձրացնել, հոն ալ սակայն մութ ոյժերու խուսարասէր գործունէութիւնը մթադնեց, պղտորեց ամէն ինչ և անկերպարանութեան մատնեց մեր դարաւոր պարծանքը եղող Ս. Յակոբեանց վանքը։ Ասոր ալ միաբնակութիւնը չկրցաւ հայոց հայրապետութեան աստուածաբաններ ժմեցնել։

Կը մնար Արմաշի դպրեվանքը ուրկէ հասած քանի մը կղերականներ իրենց եկեղեցագիտական ուսմունքը կատարելադրածելու համար համալսարանական նոպայէն բռնուեցան. զահավէժ ինկան այն խորխորատին մէջ՝ որ քաղաքական կուսակցութիւններու կողմէ պեղուած էր և իբրեւ թակարդ լարուած բոլոր արտասահման մեկնող հայերու համար։ Շատ քիչեր չինկան այդ ծուղակին մէջ, իսկ թրքահայ եկեղեցականներէն զրեթէ բոլորն ալ պարաւանդուեցան այդ ծուղակին մէջ և Ս. Գիբքին տեղ իրենց ձեռքը տրուեցաւ դրօշ մը՝ որ ինքնին անկումն էր ո՛ր և է եկեղեցականի. յուսանք տակաւին թէ հայոց հայրապետութեան ապագայ աստուածաբանները կրնան ըլլալ անոնք։

Ո՞վ ուրեմն պիտի պարզէ մեզի մեր հաւատքը. ո՞վ պիտի քարոզէ քրիստոնէական վարդապետութիւններու ճշմարտութիւնը, ո՞վ բարոյական կեանքի դասերը պիտի ուսուցանէ և եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը պիտի բարձրացնէ արթուն հրակողներու, երկիւղած հովիւներու դիրքին և աստիճանին։ Անշուշտ դարձեալ Հայոց հայրապետութիւնը։

Այսօր մենք կը հաւատանք Աստուծոյ մը՝ որուն պատուիրանները կամ չենք գիտեր կամ չենք գործադրեր։ Աւելի ճիշդ է ըսել կ'արհամարհենք զանոնք։ Այսօր մենք կ'ապրինք կեանք մը որ շատ հեռի է աստուածահաճոյ ըլլալէ, որովհետեւ կը թերանանք մեր գլխաւոր պարտականութիւններուն մէջ։ Մենք հայոց հայրապետութեան պաշտօնէութիւնս հարկ է որ ամփոփուինք և ծրագրենք այն գործունէութիւնը՝ որ հաւատարիմ ծառաներ պիտի դարձնէ զմեզ

Բարձրեալին, հաւատարիմ հպատակներ Օսմ. մայր հայրենիքին և օգտակար անհատներ եկեղեցիին: Այս տեսակ գործունէութիւն մըն է որ կրնայ մի միայն պատրաստել մեր մէջէն Հայոց Հայրապետութեան ապագայ Աստուածաբանները:

ԵԻԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՁԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Առանձնաշնորհեալ եկեղեցականներ վայելած են միշտ այն դիրքը՝ որ պատուհաս մը դառնաձ է ընդհանուր հայ կղերին: Կաթողիկոս կամ պատրիարք աչքի առջեւ ունեցած են ոչ թէ արժանիքը այլ իրենց անձնական փառասիրութիւնը և կուսակցական շահերը: Վերջին կէս դարու եկեղեցականութեան ցանկը կը բաւէ ապացուցանելու թէ ինչ տեսակ անձեր և ինչ միջոցներով կը վարձատրուէին: Արժանաւորի և անարժանի խնդիր չէր կրնար ըլլալ, այլ ոյժի և բռնութեան: «Չայն բազմաց ձայն Աստուծոյ» ըսելով յառաջ կը քաշուէին եկեղեցականներ՝ որոնց համար նուիրապետութեան ստորին աստիճաններն անգամ չատ ու չատ պէտք էին նկատուիլ:

Նախ կային պաշտօնաբաշխութիւնները. Կաթողիկոս պիտի ընտրէինք. անուն ունեցող եպիսկոպոսներէն անոր կը վիճակէր բախտը՝ որ ամենէն աւելի կուսակից ունէր, կամ աւելի ձիւղ լսօսելով կրցած էր ամենէն շատ և վարպետ ձեւերով խաբել հանրութիւնը: Գահ՝ կը բարձրանար յաճախ մէկը՝ որ բոլորովին անտեղեակ էր ազգին ընդհանուր կարօտութիւններուն. Լուսաւորչի գահին վրայ կը բազմէր մէկը՝ որուն սեփականացուցած կ'ըլլայինք արդէն կանուխէն, նոյն

խակ իր նախորդին ողջութեան, և կամ քաղաքական պատճառով — հայրապետական տիպոսը — ծիծաղելի չէ՞ք գտներ որ հասարակական ռամիկ մտայնութիւնով «Հայրիկ» պատուանունը տուած ըլլանք իրարու հակառակորդ և հակոսանայ երկու կաթողիկոսներու՝ որոնց աքսորական կեանքը լոկ բաւական եղաւ գիրենք էջմիածին առաջնորդելու:

Պատրիարքական աթոռն ալ թափուր մնացածին պէս, տարբեր չէր ըլլար մեր մտածելու եղանակը: Արժանաւորներէն աւելի հոգածու կը գտնուէինք այնպիսի անհատներու հանդէպ՝ զորս պէտք էր վարձատրել, այսինքն տիպոսի մը կամ ամսաթուղի մը յաւելումով գոհացնել այս ինչ կամ այն ինչ կուսակցութիւնը որուն թեկնածուն ըլլալու բարեբախտութիւնը ունեցած էին մեր գերապատիւները: Անստոյգ և տարտամ էր նաեւ դաւառական առաջնորդներու աստիճանաւորումը կամ յառաջացումը: Եպիսկոպոսութիւն մը խլիլու համար քիչ պայքարներ բացուած են թեմերու մէջ: Որքան գիտակցութեամբ աստիճանի բարձրացում տեղի ունեցած է եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան մէջ: Ինչո՞ւ դարմանալ ուրեմն երբ ու է գործի յարմար մարդը փնտռած ատեննիս չենք գտներ զայն մեր շուրջը: Կարելի է միթէ մէկ հոգիէն սպասել կրօնական, վարչական, կրթական, եւ մտական հաւասար արժանիքներ և ամէն մեղքիս վրայ ալ բարեկարգիչի դեր մը ընծայել անոր: Ուր տեսնուած է, աշխարհի ո՞ր մասին մէջ հանդիպած էք գործադիր պաշտօնեայի մը՝ որ միեւնոյն ատեն անթերի յղացողը ըլլայ կամ հեղինաւ կը լաւագոյն ծրագիրներու և աշխատութեան եղանակներու: Հետեւաբար մեր կաթողիկոսները, պատրիարքները և առաջնորդներն ալ ամէն բան խոտացող և ոչինչ չկատարող պաշտօնեաների դարձան: Վասն զի արդէն վանական դաստիարակութեամբ մեծցած մարդիկ մեծամասնաբար, զուրկ ընդարձակ հմտութենէ և լայն աշխարհայնացքէ, լոկ փառքի, դրամի և բռնութեան մոլուցքով անցան գործերու գլուխ և անպատուեցին ազգն ալ, եկեղեցին ալ ու զմիւր հասցուցին արդի անեկոսելի վիճակին:

Կը մնար բուն խոշոր զանգուածը քահանայութիւնը— որուն վարձատրութեան եղանակները թէեւ բազմակողմանի բայց ոչ գոհացուցիչ, ոչ ալ բաւարար էին: Նախ որ Հայոց հայրապետութեան շնորհները առանձինն յատկացուած կը մնային բարձրատիճան կղերին, երկրորդ՝ կարծես այդ ժլատութեան ալ արժանի կը հանդիսանային մեր Տէր Հայրերը՝ իրենց տգիտութեամբ, չափամոլութեամբ և ծուլութեամբ: Աւագութիւն, ծաղկեայ փիլոն, լանջախաչ փոր չէին կշտացըներ և որքան ալ իրրեւ բարոյական վարձատրութիւն կարեւորութիւն մը ունենար մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ, զէրօյի հաւասար էր անոնց արժէքը առանին անտեսութեան մէջ: Հետեւաբար քահանաներն ալ շատ ետեւէ չէին ըլլար անպատճառ վարձատրութեան արժանի գործեր տեսնելու, մանաւանդ որ մասնաւոր շնորհներ ալ անպակաս չէին: Օրինակի համար կը պատմուի թէ Խնչպէս որ Միւսում բերելու դացող վարդապետի մը թիւ 1 Հայրիկ անոր բերած միւսումին մէջ մատը թաթխելով եպիսկոպոս չինած է զանկա, այսպէս ալ լոկ ուխտի համար էջ միտմին այցելող քահանաներու կալիրաւրաներ և պատուանշաններ տրուած ու շուայլուած իսկ են: Ա՛լ ուր կը մնայ ուրեմն այդ պատուանշաններուն և չքանշաններուն արժէքը:

Թող չառարկուի թէ ասոնք ամէնքը մասնաւոր դէպքեր են՝ որոնք աւելի անհատական կեանքի կամ բարձրատիճան կղերի քմահաճ և ծիծաղելի կարգադրութիւններ կրնան նկատուիլ շատ շատ: Եթէ բուն գործի մարդիկը պաշտօնի կոչած ըլլայինք կամ ճշմարտապէս արժանաւորները վարձատրած ըլլայինք, մէկ քանի անարժաններու փառաւորութիւնը նկատողութեան իսկ չէր առնուեր: Սակայն ցաւն ու վէրքը աւելի խոր են անոր համար որ տիրող մտայնութիւնը տարօրինակ կերպով մը ընդհանուր եղած է և մեր եկեղեցական պատմութեան սկիզբի օրերէն մինչեւ ժամանակակից առանձնաշնորհակները չեն եղած անոնք որ իրապէս մեր եկեղեցիին փառքն ու պարծանքն են: Հետեւանքը, միշտ զանգատ,

միշտ պօգանք, միշտ անկում և երբեք պէտք եղածին չափ յառաջդիմութիւն: Տուժողները եթէ անհատներ ըլլային դարձեալ չէր արժեր անդրադառնալ: Բայց երբ հասարակութիւնը, ազգը և եկեղեցին է թր տուժած է միշտ վարձատրութիւններու անհարկի և անտեղի բաշխումէն կ'արժէ որ կանգ առնենք խորհելու համար թէ այսուհետեւ ի՞նչ ընթացքի պէտք է հետեւի՝ ք:

ՄԵՐ ՕՐԻՆԱԳԻՐՔԸ

«Օրէնք ի ձեռս առաջնորդաց»: Գեղեցիկ առած մը կըրնար ըլլալ արդարեւ այս վճիռը եթէ զեղծումներ չըլլային: Նախորդ էջերուն մէջ երբ վարձատրութիւններու մասին կը զրէի, չէի կրնար անտեսել անշուշտ պատիժներն ալ որոնք ոչ նուազ անհարկի և անտեղի կերպով մը աջ ու ձախ կը չանթահարէին մեր եկեղեցականները: Բարձրատիճաններու ըրածներուն ամէն ոք աչք կը գոցէր. միւսումնայն յանցանքին մէջ գտնուող քահանաներ և վարդապետներ խստութեամբ կը դատապարտուէին: Կաթողիկոսները և Երուսաղէմի պատրիարքը ցկեանս պաշտօնավարելով զերծ կը մնային պաշտօնանկութենէ. Պոլսոյ պատրիարքները կարճատեւ պաշտօնավարութիւն կ'ունենային սա կամ նա կուսակցութեան զօրանալովը և տկարանալովը. մանաւանդ Սահամանադրութեան հաստատուելէն և վերահաստատուելէն վերջ ահանատես եղանք շարք մը խայտառակութիւններու որոնք իբր թէ ժողովրդական արդար զայրոյթի պոռթկումներ էին, մինչդեռ իրերամարտ կուսակցութիւններ և անհատական տտելութեան հեղեղներ նոխազ քառութեան դարձուցին Օրմանեանի, Երէց-

հանի, Ղեւոնդ վրդ.ի նման պատուական և հաղուագիւտ եկեղեցականներ:

Գալով փիլոնաղրութեան, կարգալուծութեան և ապաշխարութեան ենթարկուած քահանաներու թէ՛ Էջմիածինէն թէ՛ Պոլսէն վերջին մէկ քանի տասնեակ տարիներուն տըրուած և հրատարակուած պատժական անօրինութիւնները աչքի առջիւ ունենալով կը տեսնենք որ կողմնակցութիւնը և քմահաճոյքը մեծ դեր կատարած են: Յաճախ նոյն իսկ առաջնորդներ «ներելով և ոչ հրաման տալով» արտօնած են ապօրինի պատկեր և յետոյ մեր խեղճ Տէր Հայրերը տուժած են: Կամ որ նոյն է ամուսնական ազգաբանութեան մէջ մեծաւորները ըստ կամս քմածին որոշումներ տուած են և պատկազիր պաշտօնեաները պատասխանատու բռնուած են: Քանի քանի անդամներ հարուստ կամ խարըրը նկատուած անձերու ապօրինի արարքները վաւերացուած են հոգեւոր բարձրագոյն ատեաններէ, մինչդեռ խեղճ և անտերունչներու ձայնը, բողոքը խեղդուած է և անոնք տարիներ շարունակ Դատաստանական ատեաններու դռները դեզեւելէ վերջ անպատու որոշումի մը և կողմնակցական վճիռի մը բեռին տակ ճըզմուած են:

Դիցուք թէ այս ամէնը անհատական հանդամանք ունէին և չատ չատ քանի մը սքեմաւորներու փճացումին, տասնեակ մը անձերու դժբախտութեան պատճառ կ'ըլլային: Ինչ պէտք է ըսել սակայն մեր եկեղեցիին մէջ տիրող անկարգութիւններու համար՝ որոնք զուտ օրինական և կարգապահական թերիներէ ծագում կ'առնեն, և օրինադիրքի մը չզոյլութենէն յառաջ կուգան: Առնենք օրինակի համար եկեղեցական երաժշտութեան հարցը: Նուազ չէ եղած թիւը անոնց՝ որ սիրտ և կեանք մաշկեղեցած են մշակելու և դարգացնելու համար մեր չարականներու, մեղեդիներու և ընթերցումներու արուեստը: Թողունք նոյն իսկ մէկ կողմ արուեստագէտին զնահատուած ըլլալը կամ ոչ. բայց անհրաժեշտ էր կը կարծենք որ Էջմիածին և Պոլիս, Կրկու խոշոր

եկեղեցական կեդրոններ աւելի լըմտօրէն դասակարգէին մեր հոգեշունչ և սրտադրաւ արարողութիւնները: Լսած էք երբեք Հայոց Հայրապետութեան նախկին կեդրոնին երաժշտութիւնը. տեսած էք բնաւ այն վեհաշուք արարողութիւններուն Մայր Տաճարին մէջ ինչ կերպով կատարուիլ. ոչ կարգ, ոչ կանոն և ոչ ճաշակ կայ. արուեստին ըմբռնումը և ծէսերու ազդեցութեան գիտակցութիւնը բոլորովին կը պակսէր Էջմիածնականներուն քով: Իսկ հոս, Պոլսոյ մէջ, բազմաձայնի և միաձայնի պայքարը, սա կամ նա եկեղեցական փառասիրութենէն յառաջ եկած խանգարումները ինքնին բաւական փառքեր չեն օրէնքի մը և ուղղութեան մը չզոյլութեան:

Անվաւեր Կանոնադիրք մը և անձնական Դատաստանադիրք մը բաւական չեն անշուշտ հայ եկեղեցւոյ օրինադիրք մը կազմելու համար: Եւ խորհիլ որ վերջին կէս դարու միջոցին օրէնսգէտ եկեղեցականներ, համալսարան տեսած հոգեւորականներ ալ ունեցած ենք բարձր աթոռներու վրայ՝ որոնք փոխանակ ծիսակարգութեան և եկեղեցական կարգապահութեան խնամք և հոգ տանելու՝ նախընտրած են անհատական օրինակով քաջալերել անկանոնութիւնը, յարատեւել թերի և անկազմակերպ վիճակի մը մէջ: Այդպիսիները գիտնալով մեղանշած են, ուստի կրկին պատժոյ արժանի են:

Գերադոյն օրինադիրքը, Աստուածաշունչը պիտի ըլլայ, բայց ո՛չ Պոլիս, ո՛չ Էջմիածին չխորհեցան ժողովուրդին հոգեկան պահանջներուն դոհացում տալ և դարձեալ դուրսէն, շատ հեռուէն, Ամերիկայէն Պորտի ընկերութիւնն էր որ հրապարակը ողողեց իր ըմբռնած ձեւով հրատարակուած աստուածաշունչներու հեղեղով մը: Չմոռնանք ըսելու թէ նախապէս ալ պապական Միսիթարեանները տպագրած էին վեհնատիկ և Հռոմ Ս. Գրքին հայերէնը և դարեր շարունակ մեր ժողովուրդը կաթոլիկ և բողոքական հրատարակութիւններէ հրապուրուելէ վերջ, մէկ մըն ալ Օրէնքը, Մարգարէ-

այդ կեդրոնը, բոլոր իր զբաղումներուն եւ գործառնութիւններուն բոլոր իր պարտականութիւններուն եւ իրաւունքներուն զլուխը պէտք է զետեղէ բարեկարգութեան խնդիրը: Թող երբեք չառաւելի թէ՛ տաքանալի օրերուն մէջ լիթէ՛ կարելի է խորհիլ այդպիսի հարցերու մասին. Թող չըսուի թէ Կաթողիկոս-Պափարքը եւ Հայրապետանոցը այնքան ծանրաբեռնուած են որ, չեն կրնար նոր խնդիր մըն ալ յուզել: Մեր եկեղեցիին եւ Հայրապետութեան համար կենսական խնդիր մըն է, էական, կարելի է՝ ըսել մահու կենաց գործ մըն է, բարեկարգել ցարդ խաթարուած բոլոր սկզբունքները՝ որոնց զեղծանումով հասած է մեր հոգեւոր կեանքը այսօրուան անկեալ վիճակին:

Ի՞նչ կը հասկնանք բարեկարգութիւն ըսելով: Շատեր Թերեւս ենթադրեն թէ եկեղեցւոյ հաւատարմութիւններուն կամ արարողական մեքերուն մէջ մէկ քանի փոփոխութիւններ մտնելով, քանի մը ծէսեր կրճատելով կամ պակսեցնելով՝ բարեկարգած կ'ըլլանք մեր եկեղեցին: Կը յիշեմ թէ վերջին քառորդ դարու ընթացքին շնորհունակ Կաթողիկոսներ, Արքեպիսկոպոսներ, վարդապետներ եւ աշխարհականներ իրարու դէմ պայքարեցան ու մարտնչեցան պնդելով որ այրի քահանաները վերամուսնանան, ամուսնալուծուր մե՛ք մէջ ալ ընդունուի, պսակի օրերը ընդարձակուին, հոգեգալստեան հրաշքը մերժուի. երգ երգոցը չկարդացուի. ննջեցեալներու վրայ դամբանականները նաուզ ըլլան, մեռելական Թափոնները չըջագային, պնակները վերցուին եւն. Եւն. Իբր թէ այս ամէնը ըլլալէ վերջ հայոց եկեղեցին բարեկարգուած պիտի ըլլայ: Վայ իմ գլխուս, Աստուծոյ առաւել կամ նուազ չափով օրէնքի եւ սովորութեան կարգ անցած են այսօր. եւ դեռ հայոց եկեղեցին չէ բարեկարգուած սակայն: Այս ամէնը բուն կատարուելիք բարեկարգութեան մասերը կընան ըլլալ, բայց ոչ բուն իսկ ինքը՝ բարեկարգութիւնը:

Դիցուք թէ մեր բոլոր այրի քահանաները մէկ օրուան մէջ վերամուսնացնենք. ամուսնալուծուրը ընդունուեցաւ արդէն, շատ քիչ օրերու մէջ միայն Պսակի Խորհուրդը չկատարուի կամ բացառիկ հանգամանք մը պատճառակալելով ամէն օր կարելի է պսակ դնել, ժողովուրդը ոչ միայն Հոգեգալստեան, այլ Երրորդութեան վրայ ալ գաղափար չունի այսօր, եկեղեցական արարողութիւններէն իսկ կրճատելը անսովոր բան մը չէ ուր մնաց մէկ քանի ընթերցուածներ պակսեցնելը, դամբանականները լրագիրներու սիւնակներուն մէջ տեղ չգտնելուն համար դադրած են աղմկայոյց ըլլալէ, բացի քանի մը տեղերէ՛ դազողը մինչեւ եկեղեցիին դուռը առաջնորդելու դրութիւնը որդեգրուած է արդէն եւ պնակնորուն ու գանձանակներուն հասոյթները այնքան նուազած են որ ծանծաճախով ու զզուելով մօտ ժամանակէն անոնք ալ մոռացութեան կը տրուին:

Բայց այս ամէնը կը կրկնենք դարձեալ չեն բարեկարգեր Հայոց եկե-

ղեցին. վասն զի ծէսերը, արարողութիւնները, սովորութիւնները եւ այս կարգի երկրորդական մանրամասնութիւնները չեն որ հաստատութիւն մը կենսունակ եւ կանգուն կը պահեն: Մասնաւոր կրօնական հաստատութիւնները աւելի խոր եւ հիմնական տեւալներու վրայ կառուցուած են: Զէ կարելի օրինակի համար առաւել զայն քան իրաւունքները տեղի տալու մեր ընդհանուր համար անսովոր եղելութիւններ մէջ տեղ հանել. բայց ո'ր եւ է բարբերուն համար անսովոր երբ օրինակը բարձրէն կուգայ կամ աւելի աշխատասեղութիւն չծագիր երբ օրինակը բարձրէն կուգայ կամ աւելի աշխարհային բացատրութիւնով մը նորոյթի եւ օրէնքի կարգով մը կ'ընդհանրանայ ո'ր եւ է՝ Նորահաստատ ժեւափոխութիւն՝ որ զմեզ իրականութեան մը առջեւ կը դնէ: Նոյն իսկ պետական կազմերու համար անգամ նոյն բանը տեղի ունեցած է եւ կառավարական բարեկարգութիւններու յաջողութեան գաղտնիքը այդ իսկ է: Նուա՞գ տաքանալի դրութեան մը մէջ կը գտնուի արդեօք մեր Մայր հայրենիքը, բայց մենք ամէն օր ականաճեալ կ'ըլլանք այն բազմաթիւ եւ անլուր ճիգերուն՝ որոնց միակ նպատակը Օսմանեան պետութեան բարեկարգութիւնն է: Այդ ընդհանուր շարժումն թափն մըն ալ մեզի վիճակած է եւ մեր կառավարութեան շնորհիւ, անհուն բարեացակամութեան մը անսպառելի պարգեւներուն նոր կարգադրութիւնը առիթ կ'ընծայէ մեզի եկեղեցական բարեկարգութեան հարցին անդրադառնալու եւ մի անգամ ընդ միշտ զայն լուծելու:

Ո՛չ գիտար եւ ո՛չ ալ երկար է մեր ընելիքը:

Առաջին.— Բարեկարգել եկեղեցականութեան վիճակը, բարձրացնել քահանայութիւնը, ջնջել կուսակրօններու վայելած բացառիկ դիրքը՝ որ է ըսել միակ պաշտօնէութիւն մը ունենայ հետեւեալ աստիճանաւորումներով ըսելով, ստրկաւագ, քահանայ, վարդապետ, եպիսկոպոս, հայրապետ, Իւրաքայի, Կաթողիկոսութեան չափով վարժապետութիւններ ունենալ եւ պարտաւորիչ չընել ամուսնութիւնը կամ ամուրիութիւնը ոչ մէկուն համար:

Երկրորդ.— Բարեկարգել եկեղեցական հասոյթները եւ հովուական բոլոր աստիճանաւորումներուն համար սահմանել կանոնաւոր վճարումներ: Առանց բացառութեան ըստ արժանաւոր նիւթական դիրք տեղեւոր եկեղեցական մատակարարութեան մէջ մեր եկեղեցիները պայծառ, դպրոցները բարեկարգ եւ անոնց պաշտօնեաները կուշտ պահելու համար: Հաստատուն եկամուսնիներուն ոյժ տալ:

Երրորդ.— Բարեկարգել եկեղեցւոյ մէջ պաշտօնէութեան եւ ժողովուրդին յարաբերութիւնները: Եկեղեցականներու անարբերութիւնը բառնալ եւ աշխարհականներու անսիրելիութիւնը մէջտեղէն վերցնել, մղում տալով բարոյութեան եւ երաժշտութեան՝ որոնք էական մասերը կը կազմեն եկեղեցին սիրելի դարձնելու համար: Պէտք է որ մեր եկեղեցիները ներկայայանալի վիճակ մը ունենան եւ իրենց որոշ ու մասնաւոր դիրքը գրաւեն բոլոր եկեղեցիներուն մէջ:

Ահա՛ թէ ինչպէս կը հասկնանք մենք եկեղեցական բարեկարգութիւնը։ Առանց այս երեք գլխաւոր պայմանները լրացնելու մենք չենք հաւատար թէ լըջօրէն եւ դրական արդիւնք մը կարելի է յառաջ բերել։ Նուիրապետութիւնը, նիւթականը եւ բարեկարգութիւնը կը կազմեն այն եռոսանին, որուն վրայ կանգուն եւ բարձր կը մնայ Հայոց եկեղեցին եւ Հայոց հայրապետութիւնը։ Ժանգոտած են այդ ոտքերը. պէտք է նորոգել եւ մարրել զանոնք վերջնական քայքայումէ մը զերծ պահելու համար մեր ամենանուիրական հաստատութիւնը, այսինքն Հայոց Հայրապետութիւնը։

* *

Հոս կը սխիւնի հրատարակել կանոնագիրը՝ որուն մէջ կ'երևի առդիւն քի ինչ ուղղութիւնով հարկ է ընթանալ՝ ըստ կառավարական նոր կանոնագիրին, որպէս զի Հայոց նորահաստ հայրապետութիւնը եւ պատրիարքութիւնը յաւաքոյն արդիւնքներ եւ իրժի սպասուած օգտակարութիւնը ունենայ։ Յարդ համառոտ կերպով աջի առջեւ ունեցանք Պաշտեմանքի եւ Սահմանադրութեան նման օրենքներ՝ որոնք աղետարեւ կ'ընեն մեր եկեղեցւոյն եւ զայն մեռեալ տար մը դարձնուցին։ Համառոտ կերպով մեր եկեղեցական պատմութեան յառաջ բերիմ իրողութիւններ, դիպիւր եւ անձեւ՝ որոնք երեսնէ չափազանց տուեց եկեղեցին եւ ազգը։ Պիտի կ'վերստեղ նոր օրենք մաս առ մաս եւ ցոյց տալ քի Կաթողիկոս-պատրիարքներ, առաջնորդներ եւ եկեղեցականներ, սինօդներ, խորհրդակցական եւ մասնախառնական մարմիններ ինչ կ'ընեն ընդ, ինչ պիտի ըլլայ անոնց պաշտօնը՝ որով պիտի ծառայեն հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան։

Կ Ա Ն Ո Ն Ա Գ Ի Ր

ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Յօդուած 1. — Սիւսի եւ Աղթամարի Հայոց Կաթողիկոսութիւնները միացած են եւ Կ. Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի պատրիարքութիւններն ալ այս Կաթողիկոսութեան աւելցուած են։ Օսմանցի Հայոց կրօնական ընդհ. վարչութիւնը սոյն Կաթողիկոսութեան ու Պատրիարքութեան յատուկ ըլլալով էջմիածնի Կաթողիկոսութեան հետ անոնց առնչութիւնն ու յարաբերութիւնը բոլորովին խզուած է։ Կաթողիկոս եւ Պատրիարքին բնակավայրը Երուսաղէմի մէջ Ս. Յակոբի վանքն է։ Իր կրօնական շրջանակը՝ Օսմ. երկիրներն են։

Յօդ. 2. — Պատրիարքը՝ իր պաշտօնը կը վարէ բարձրագոյն Պէրաթով ներկայ կանոնադիրին մէջ յիշուած տրամադրութեանց համաձայն իր պարտականութիւնները կատարելով եւ Պետութեան հրամանները գործադրելով։ Իր պատկանեալ պաշտօնատունն է մի միայն Կրօնից նախարարութիւնը եւ միայն կրօնական խնդիրներու մասին դիմումի իրաւունք ունի։

Ա. Գ Լ Ո Ւ Խ

Ընտրութիւնք, կազմակերպութիւնք եւ պարտականութիւնք

Ա. Մ Ո Ս

Պատրիարքին ընտրութեան եղանակն ու պայմանները

Յօդ. 3. — Կաթողիկոսութեան եւ Պատրիարքութեան աթոռը թափուր մնալուն կրօնական եւ խառն ժողովներուն անդամները առ առաւելն երեք օրուան միջոցին գումարուելով բարձրագոյն Պէրաթով կարգուած առաջնորդներէն մէկը

պատրիարքական տեղապահութեան կ'ընտրեն և միասին Կրօնից նախարարութեան կը ծանուցանեն : Կրօնից նախարարութիւնը Բ. Դրան հետ բանակցելով տեղապահին պաշտօնը կը վաւերացնէ : Ապա Տեղապահը՝ Կաթողիկոս և Պատրիարքին ընտրութեանը համար մէկը եկեղեցական դասակարգէն և միւսը եկեղեցականէն դուրս դասակարգէ երկուքական պատուիրակ ընտրելով զրկելու համար անմիջապէս ամէն առաջնորդութեանց հրահանգ կուտայ : Առաջնորդութիւնք թէեւ կրնան պատրիարքութեան կեդրոնը կամ չըջակայքը ընակող եկեղեցականներն ու ոչ-եկեղեցականներն ալ պատուիրակ կարգել, բայց և այնպէս միեւնոյն անձը երկուքէ աւելի կրօնական չըջանակներու պատուիրակութիւնը չի կրնար ստանձնել : Այս կերպով ընտրուած պատուիրակներն իրենց պատկանած առաջնորդներուն կողմէ տրուած պաշտօնագիր մը ունենալով Տեղապահին հրահանգ տուած թուականէն սկսեալ առ առաւելն մինչեւ 45 օր Պատրիարքարանին մէջ Տեղապահին նախապահութեամբ և կրօնական ու խառն ժողովներուն հետ միասին գումարուելով կաթողիկոսութեան և պատրիարքութեան ընտրուելու արժանի և եպիսկոպոսութեան աստիճան ունեցող առաջնորդ կամ այլ եպիսկոպոսներու անունները պարունակող ցանկ մը կը պատրաստէ : Այս գործողութիւնը դադանի քուէարկութեամբ կը կատարուի : Եւ կանոնական հանգամանք ունենալով իրեն համար քուէ տրուած առաջնորդներն ու եպիսկոպոսները ցանկին մէջ կ'արձանագրուին առանց նկատի առնելու անոնց ստացած քուէներու թիւը : Ամէն պարագայի մէջ ասոնք 7էն պակաս ըլլալու չեն : Սոյն ցանկը Տեղապահին կողմէ կը մատուցուի Կրօնից նախարարութեան որ Բ. Դրան հետ խորհրդակցութեամբ ցանկին պարունակած անուններէն քաղաքական պատճառներով կառավարութեան կողմէ յարմար չնկատուածներ եթէ զանուին, զանոնք դուրս ձգելով մնացածներէն ընտրութիւն կատարելու համար ի պատասխանի տեղապահութեան հրահանգ կուտայ : Ասոր վրայ ընտրական ժողո-

վը դարձեալ նոյն եղանակով կը գումարուի և կառավարութեան կողմէ ընդունուած թեկնածուներէն դադանի քուէարկութեամբ և բացարձակ մեծամասնութեամբ երեքը կը զատէ և ասոնցմէ մէկը մի միայն կրօնական ժողովին կողմէ նոյնպէս դադանի քուէարկութեամբ և բացարձակ մեծամասնութեամբ կաթողիկոսութեան և պատրիարքութեան կ'ընտրուի : առ այս ընտրական ժողովին կողմէ պատրաստուած տեղեկագիրը Կրօնից նախարարութեան կը մատուցուի և կատարուած ընտրութեան համար բարձրագոյն վաւերացումը կը խնդրուի : Ասոր վրայ արտօնութիւն խնդրուելով շնորհուած Կայս. Իրաւէն երբ Կրօնից նախարարութեան հաղորդուի, կրօնական հարկաւոր արարողութիւնը կատարուելով կաթողիկոսի և պատրիարքի կրօնական պարտականութիւնը կատարելու կը ձեռնարկէ :

Յօդ. 4. — Պատրիարկութեան թեկնածու ցոյց տրուելիք անձերը պէտք է որ եպիսկոպոսութեան եկեղեցական աստիճան ունենան և հօրմէ ու մեծ հօրմէ իսկ Օսմ. հպատակ ըլլան, իրենց բարոյականովն ու կենցաղովը Պետութեան և համայնքին վստահութիւնը չահած և ո'չ մէկ կերպով պատժական դատապարտութիւն կրած չըլլան առ նուազն հինգ տարի առաջնորդութիւն մը լաւ կերպով վարած ըլլան, տարիքն ալ 45էն վար չըլլայ և Պետութեան պաշտօնական լեզուին ու կարելի չափով ընդհանուր օրէնքներուն ու կանոնագիրներուն տրամադրութեանց գլխակ ըլլան :

Բ. Մ Ա Ս

Կրօն. ժողովին կազմութեան եղանակը եւ պատկանութիւնները

Յօդ. 5. — Կրօնական ժողովը կը բաղկանայ 12 եպիսկոպոսներէ, կիսը բարձրագոյն Պետրով կարգուած առաջնորդներէն, իսկ կիսը՝ միւս եպիսկոպոսներէն ըրալու պայմանով : Կրօնական ժողովին կը նախագահէ Պատրիարքը, որ բացակայութեան եւ պատճառ մը ունենալու պարագային անդամներէն մէկը իրեն փոխանորդ կը կարգէ : Անդամներուն պաշտօնախորհրդան շրջանն է 2 տարի : Ամէն տարի անդամներուն կիսը կը փոխուի : Սոյն կանոնագիրը կիրարկուելուն յաջորդող առաջին տարւոյն վերջը այս փոփոխութիւնը միանկ ձգելով կը կատարուի : Առաջնորդական պաշտօն ունեցող անդամներ

րուն փոփոխումը յայտնաբերեալ եղանակով տեղի կ'ունենայ: Միւս անդամները ամեն տարի փոխուելու տեսնենք ամիս մը առաջ ժողովին կողմէ քուէից մեծամասնութեամբ կ'ընտրուին: Եթէ քուէից հաւասարութիւն տեղի ունենայ պատշաճօրէն քուէ տուած կողմը նախաձեռնար կը նկատուի: Բոլոր անդամաց պաշտօնավարութիւնը Կոնգրէսը նախարարութեան վարչացուումը տեղի կ'ունենայ: Ընտրուող անդամները դարձեալ վերընկերի են:

Յօդ. 6.— Կրօնական ժողովին պատշաճութիւնն է համայնքին կրօնական գործերուն հսկել եւ Հայ եկեղեցիին հաւաստիներն ու աւանդութիւնները համայնքին մէջ տարածել եւ արեւելանկալ խաբարումն պահպանելու ուշադրութիւն ընել, եկեղեցիներն ու անոնց պաշտօնականները կանոնաւոր վիճակի մը մէջ գտնուելուն, կրօնական դասին բարոյական եւ մակարդակը բարձրացնելու, կարողութիւն եւ յարմարութիւն ունեցող եպիսկոպոս, վարդապետ եւ քահանայ պատշաճօրէն աշխատելու, Հայոց վարժարաններուն մէջ կրօնական ուսուցման լաւ ճանքով մէջ ընթանալուն հոգ տանել, համայնքին կողմէ առաջնորդներու նկատմամբ տեղի ունենալիք գանձանքները բնակելու պատշաճ պայմաններ տեսնելու, քաղաքի միւսքան առաջնորդութիւններուն յարմար անձներ ընտելելու Կոնգրէսը նախարարութեան միջոցաւ բարձրագոյն Գերարքիս յանձնումը խնդրել եւ համայնքին մէջ ծագելիք կրօնական խնդիրները ճշդելով եկեղեցիին ղեկաւորելու տնօրէնութեան համաձայն լուծել ու կարգադրել:

Գ. Մ Ա. Ա

Խառն ժողովին կազմութեան եղանակը եւ պատշաճութիւնները

Յօդ. 7.— Խառն ժողովը կը բաղկանայ 12 անձերէ որոնց 4ը կրօնական ժողովի անդամներէն եւ 8ը՝ եկեղեցական դասէն ղուրա համայնքին երեսկիներէն: Ի բնէ նախագահութիւնը թեւ կը պատկանի Պատրիարքութեան աթոռին, բայց նաեւ կարելի է որ պատրիարքին կողմէ եկեղեցական անդամներէն մէկը նախագահի փոխանորդ կարգուի: Եկեղեցական անդամները կրօնական ժողովին կողմէ քուէից մեծամասնութեամբ կ'ընտրուին, իսկ ոչ-եկեղեցական անդամներէն մէկը շահուցանալու պատրիարքութեան կեդրոնին կողմէ եւ միւս 7 անդամներն ալ իրաւաւորապէս առաջնորդութենէ մէկ հոգի ըլլալու պայմանով կարգով առաջնորդութիւններուն կողմէ կ'ընտրուին, եւ ամենքն ալ Կոնգրէսը նախարարութեան վարչացումովը պատշտօնի կը կոչուին: Իրենց պատշտօնավարութեան ժամանակ 2 տարի ըլլալով ամեն տարի կ'ետր կը փոխուի: Սոյն կանոնագիրին գործադրութեան գործերուն յայտնող առաջին տարւոյն վերջը այս փոփոխութիւնը վիճակ ձգելով կը կատարուի: Ոչ-եկեղեցական անդամները կրնան ըլլալ իրենց պատշտօնավարութեան առաջնորդութեան ժամանակին կամ պատրիարքութեան կեդրոնին ու ժողովներուն քննիչներէն: Ասոնցմէ փոխառողները առ նուազն 2 տարի ետք վերընտրուելու իրաւունքը կը վերստանան: Սակայն ժամանակա-

ժամանակ ամառեալէն առաջ ման, հրաժարում եւ այլ եղանակով քաղաքի մեջ ապրող մը համար քննուած անձերն իրենց նախորդներուն ժամանակաշրջանին ամառեալէն ետք կրնան վերընտրուիլ:

Յօդ. 8.— Խառն ժողովին պատշաճութիւնն է Պատրիարքութեան անդամներուն, հայոցներուն ու ծախքներուն հսկել, ուղղակի պատրիարքութեան յարակից եկեղեցիներուն, վանքերուն, համայնքին հիմնած մասնաւոր վարժարաններուն եւ այլ բարեգործական գործերուն տեղական կալուածներուն եւ նուր տնտեսական գումարներուն բարոյ յանձնարումն ուսուցողութիւն ընել, առաջնորդութեանց մէջ գտնուող նոյն հաստատութեանց կալուածներուն ամեն տարի առաջնորդներուն կողմէ ղեկուարելու հաշուեցոյցները բնակելով պատշաճ պայմաններ տեսնելու, Պատրիարքին կողմէ ընդունուած կանոններուն համաձայն համայնքին ի նպաստ քողոված ու կատարուած գործերուն ու կալուածներուն կապակցաւ նպատակներու ծախսութիւնն եւ այս կէտն ապահովելու համար ի հարկին տրուական միջոցներու դիմել: Այս ժողովը սովորաբար շաբաթը անգամ մը կը գումարուի:

Յօդ. 9.— Նախորդ յօդուածներուն մէջ յայտնուած կերպով, կրօնական ժողովը համայնքին կողմէ հիմնուած վարժարաններուն կրօնական գիտութեանց ուսուցումին, իսկ խառն ժողովը նոյն վարժարաններուն հատուկներուն եւ ծախքներուն մասին կրնան հսկել, մինչ ընդհանրապէս վարժարաններուն թէ հիմնութիւնն եւ բացուելուն եղանակը եւ թէ ուսուցչական մարմինը որոշելու եւ կազմելու եղանակը եւ նախնական, երկրորդական ու բարձրագոյն ուսուցումի գործադրութիւնը երթակալ է ընդհանուր տրուած եւ կրթական նախարարութեան բնութեան ու հսկողութեան:

Գ. Մ Ա. Ա

Պատրիարքին եւ ժողովներուն միջեւ յարաբերութիւնները

Յօդ. 10.— Պատրիարքը անձնական պատճառներու բերմամբ կրօնական ու խառն ժողովներուն անդամներէն ո՛չ մէկը միւսէն նախամեծար չի համարելու եւ անոնց ամենուն ալ նկատմամբ հաւասար վարմունք ցոյց կուտայ, ժողովներուն խորհրդակցութիւնները բարեւոյց կը վարէ եւ պաշտօն ունի կանոնաւորութիւնը խանգարող գործերէ ու արարքներէ ըզրուշանալու, իսկ անդամներն ալ պատրիարքին հանդէպ միշտ դուշանալու, իսկ անդամներն ալ պատրիարքին հանդէպ միշտ թէ բացակայութեան պատճառն ու արժանապատուութեանը վրասող արարքներէ եւ ընդունադատութեան զգուշանալու պարտաւոր են:

Յօդ. 11. — Կրօնական ժողովին ու խառն ժողովին Պատ-
րիարքարանէն դուրս գումարուելը արգելուած է: Եւ Պատ-
րիարքարանին մէջ ալ, արգելուած է՝ պատրիարքէն կամ
անոր կողմէ փոխանորդ կարգուած անձէն զատ ուրիշի մը
նախադահուութեամբ այդ ժողովներուն գումարուելը: Այս ար-
գելքին հակառակ գումարուած նիստերու մէջ տրուած որո-
շումները անվաւեր են:

Յօդ. 12. — Կրօնական ժողովին և կամ խառն ժողովին
անդամներէն մէկը եթէ յաջորդաբար և առանց պատճառի,
երեք նիստերու ներկայ չգտնուի, հրաժարած պիտի նկատ-
ուի, և ներկայ կոնոնաքութեան համաձայն, անոր տեղ
ուրիշ մը պիտի ընտրուի: Անոնք որ բացակայութեան պատ-
ճառ ունին, պէտք է որ Պատրիարքին յայտնեն և արտօնու-
թիւն առնեն: Պատրիարքը իրաւասու է տարուան մը միջո-
ցին առ առաւելն 3 ամիս՝ արտօնութիւն տալ անոնց որ
պատճառ մը ունին: Ասկէց աւելի արտօնութիւն մը տալու
համար յիշուած անդամին պատկանած ժողովին հաւանու-
թիւնն ու որոշումն ալ պէտք է: Սակայն, որպէս զի խոր-
հրդակցութեանց և գործառնութեանց վնաս մը չկայ, արտօ-
նութիւն ստացող անդամներուն թիւը ժողովին մէկ երրորդը
չպիտի անցնի:

Յօդ. 13. — Եթէ կրօնական և խառն ժողովի անդամնե-
րէն մէկը կամ մէկ քանին ապօրէն ընթացքի մը մէջ դըտ-
նուին, Պատրիարքը զանոնք կանչելով կը հրաւիրէ և նախ
փափկօրէն կ'ազդարարէ ու երբ ասիկա ազդեցութիւն մը
չընէ, այն ատեն մինչեւ երկու նիստի ներկայ գտնուելէ կ'ար-
գելէ զանոնք: Եւ այն պարագային երբ այս կերպով պատ-
ժուած անդամները կրկնեն իրենց յոռի ընթացքը, Պատրիար-
քին պահանջումով, կրօնական և խառն ժողովները միանա-
լով, առանց այդ անդամներուն նիստ կը գումարեն և խոր-
հրդակցելով անոնց փոխուելը ու ժողովէն հանուելը բացար-
ձակ մեծամասնութեամբ կ'որոշեն, և այս որոշումը կը գոր-
ծադրեն: Այս եղանակ որոշումով հանուած անդամներուն
վերը տրուութիւնը ներքի չէ:

Յօդ. 14. — Կրօնական և խառն ժողովներէն իւրաքան-
չիւրը Պատրիարքին նկատմամբ բողոքելու իրաւունք ունի՝
հետեւեալ կերպով: Ժողովին անդամներէն մէկը կամ մէկ
քանին իրենց պարտականութեան վերաբերեալ գործերու մա-
սին երբ պատրիարքէն բողոք մը ունենան, խնդրը գրաւոր
և պատճառաբանեալ կերպով կը յայտնեն իրենց պատկանած
ժողովին: Ժողովը կը խորհրդակցի և եթէ եղած բողոքը
քուէից բացարձակ առաւելութեամբ իրաւացի նկատուի, այս
մասին տրուած որոշումը պատրիարքին իմացնելով բացատ-
րութիւն կը պահանջուի: Պատրիարքին կողմէ, մինչեւ 45
օր, գրաւոր տրուած բացատրողական պատասխանը կը քն-
նուի, եթէ մեծամասնութիւնը զայն բաւական նկատէ, խըն-
դիրը կը փոխուի: Եթէ տրուած բացատրութիւնը մեծամաս-
նութեան կողմէ անբաւական նկատուի, յիշուած ժողովին
անդամները միասնաբար և գրաւոր կերպով Կրօնական և
բարութեան կը դիմեն և խնդիրը պարզելով կրօնական և
խառն ժողովները արտասովոր նիստ գումարելու արտօնու-
թիւն կը խնդրեն:

Յօդ. 15. — Նախորդ յօդուածին տրամադրութեան հա-
մաձայն, եղած խնդրանքին վրայ, երբ կրօնական և խառն
ժողովներուն արտասովոր կերպով նիստ գումարելու մասին
Կրօնից նախարարութեան կողմէ տրուելիք արտօնութիւնը
տեղական իշխանութեան միջոցով յիշուած ժողովներու ան-
դամներուն կը հաղորդուի. ասոնք՝ անդամներէն էն վաղեմի
եպիսկոպոսին նախադահուութեամբ նիստ կը գումարեն և բո-
ղոքներուն յայտարարութիւններն ու պատրիարքին բացատ-
րողական գրութիւնը լաւ մը կը քննեն: Յետոյ, եթէ ժողովը
երկու երրորդի մեծամասնութիւնը կազմող առ նուազն 14
քուէով որոշէ թէ եղած բողոքը պատրիարքին պաշտօնա-
նութիւնը կը հարկադրէ, այն պարագային, խնդիրը անմի-
ջապէս նախարարութեան կը հաղորդուի և պատրիարքին կը
ծանուցուի: Այս որոշումին վրայ, պատրիարքը մինչեւ 24
ժամ, իր հրաժարումը կը հաղորդէ Կրօնից նախարարութեան

և ժողովներուն և կը պարտադրուի թողուլ իր պաշտօնը և ինքն այս պարտաւորութիւնը չզործադրէ, անդամներուն զիմուսին և նախարարութեան զեկոյցին վրայ, անիկա կառավարութեան միջոցով պատրիարքարանէն դուրս կը հանուի:

Յօդ. 16. — Եթէ արտասովոր կերպով գումարուած կրօնական և խառն ժողովները Պատրիարքին նկատմամբ եղած բողոքը պաշտօնանկութիւն հարկազրոյ չնկատեն, այսինքն ինքն այս մասին քուէից երկու երրորդի առաւելութիւն չգոյանայ, բողոքող անդամները պէտք է որ անմիջապէս հրաժարին և անոնց տեղ ներկայ կանոնադրութեան համաձայն, ուրիշներ ընտրուին, և որչափ ատեն որ Պատրիարքը իր պաշտօնին վրայ մնայ, բողոքողները չեն կրնար յիշուած ժողովներու անդամ վերընտրուիլ:

Ս. Ս. Ս.

Պատրիարքանին ընդհանուր վարչութիւնը

Յօդ. 17. — Պատրիարքանին մէջ կը գտնուի երեք դիւան, կազմուած մէկը պատրիարքին անձնական, եւ միւսը կրօնական եւ խառն ժողովներուն եւ երրորդը Պատրիարքանին անձուկներուն գործիւնները, արձանագրութիւններն ու հաշիւները ընելու համար մէջ մէկ դիւանապէս եւ պէտք եղած թիւով ֆարսուղարներէ: Նոյնպէս կը գտնուին պատրիարքին արտօնելի կրօնական գործերով զբաղող եւ կրօնական դասէն փոխանորդ մը, եւ կրօնական զանազան սպասարկութեանց մէջ ծառայելու համար պէտքը տեսնուած չափով հոգեւոր եւ ֆանանայ եւ բուական թիւով սպասաւոր: Պատրիարքին փոխանորդը, պատրիարքական դիւանը եւ վերոյիշեալ հոգեւորներն ու սպասաւորները ուղղակի պատրիարքին կողմէ, իսկ միւս երկու դիւաններն ալ կրօնական եւ խառն ժողովներուն հաւաստաբար տալիս որոշումով եւ դարձեալ պատրիարքին կողմէ կը կարգուին ու կը փոխուին:

Յօդ. 18. — Պատրիարքութեան հասած գրութիւնները հարկ եղած ժողովին կը մակագրուի: Սեպտողական խնդիրները բացառութիւն ըլլալով, ժողովները բուսանարի կարգով կը խորհրդակցին այդ գրութիւններուն վրայ եւ պէտք եղած որոշումը կուտան:

Յօդ. 19. — Պատրիարք իրաւասութիւն ունի որ կրօնական եւ խառն ժողովներուն մակագրուած խնդիրներուն մասին տեսնուած որոշումներուն առաքելութիւն ընէ, եւ պատճառաբանութիւն մէջ բերելով խնդրոյն վերաբնութիւնը պահանջէ: Այս կերպով Բորէն տեսնուած որոշումները հաստատուելու եւ անոնց վրայ պնդուելու պարագային, եւ եթէ խնդիր յաւակալէ

կրօնական ժողովին զնահասութեան վերաբերող կրօնի հիմնական խնդիր մը չէ, պատրիարք իրաւունք ունի նաեւ պատշաճաւորութիւնը ինքն անձնելով, իր անձնական կարծիքով գործել եւ յիշուած ժողովին զեկուցանել: Եթէ առանկ խնդրի մը համար պատրիարքին նկատմամբ բողոք ըլլայ, այս մասին 14րդ յօդուածին համաձայն կը գործադրուի:

Յօդ. 20. — Պատրիարքին եւ կրօնական ու խառն ժողովներու անդամներուն եւ պատրիարքարանի միւս սպասաւորներուն ստուելիք ամսականը, օրականը եւ հաւքու ծախքը պատրիարքարանի սնուկէն կը վճարուի: Եւ անոնց ֆանակը կ'որոշուի, գոյացած հասոյթին եւ խառն ժողովին կողմէ ամէն տարի պատրաստուելիք հաշուեկէնին համաձայն: Այս հաշուեկէնը կը վաւերացուի պատրիարքին կողմէ եւ անոր մէկ օրինակը կը հաղորդուի կրօնից նախարարութեան:

Յօդ. 21. — Պատրիարքարանի սնուկը խառն ժողովի հսկողութեան տակ կը գտնուի: Պատրիարքարանի հասոյթն է. Ա. Պատրիարքարանէն եւ վանքերէն կախում ունեցող կալուածներուն հասոյթները: Բ. Համայնքէն տեսնուած նուէրներ եւ նպաստներ: Գ. Անժառանգ մեղնող հոգեւորականներու ձգած գոյքերը: Դ. Կրօնական վարչութեամբ, պատրիարքական կեդրոնէն եւ քաղաքայ Հայոց ժողովուրդին մէջ կատարուած պատկի, մկրտութեան քաղման պէս կրօնական արարողութիւններէ գոյացած հասոյթ: Ե. Խառն ժողովի որոշումով՝ տարեկան հաշուեկէնի տեսակներուն մէջ իւրաքանչիւր առաջնորդութեան վրայ դրուած պատրիարքական եկամուտը: Ասկէց դուրս, ինչ անունով եւ պատճառով ալ ըլլայ, պատրիարքանին արգիւտուած է ժողովուրդէն բան մը առնել:

Գ. Գ. Լ. Ո. Ի. Ե.

Առաջնորդութիւններ

Յօդ. 22. — Առաջնորդները պատրիարքանին եւ կրօնական ժողովին կողմէ կ'ընտրուին, տեսնուած կողմէ կը կարգուին, եւ իրենց հոգեւորական ժողովին մէջ բարձրագոյն Պէրաքով եւ ներկայ կանոնադրութեան համաձայն կը պաշտօնավարեն: Առաջնորդ չեն կրնար ընտրուիլ անոնք որ հօրմէ եւ մեծ հօրմէ Օսմ. հպատակ չեն, յանգանքի (հիւնհա) պատիժով դատաւարուած են, յոռի վարձով հանրաժանօք են, 35 տարեկան լրացուած չեն եւ տեսնուած պաշտօնական լեզուին ու, բոլոր կարելոյն, ընդհանուր օրէնքներու եւ կանոններու տեղեկ չեն:

Յօդ. 23. — Առաջնորդական ժողովները ի նորոյ պիտի կազմակերպուին առ նուազն 15000 հայ պարունակելու պայմանով:

Յօդ. 24. — Պոլսոյ առաջնորդը՝ պատրիարքական փոխանորդի տեսչութիւնը պիտի կրէ եւ անպատճառ եպիսկոպոսութեան ասիսան պիտի ունենայ, բայց թէ բարձր. Պէրաքի տեսչութեան եւ թէ դիրքի ու

պարսկանութեան կողմէ առաջնորդներէն տարբերութիւն մը չպիտի ունենայ:

Յօդ. 25.— Ներքին չէ առաջնորդութիւններ փոխանորդով վարել եւ փոխանորդներու համար բարձր հրաման ստանալ: Միայն իրենց պատշաճեղիքէն օրինաւոր պատճառով բացակայող առաջնորդներ կրնան հոգեւորական մը իրենց փոխանորդ կարգել: Թափուր առաջնորդութիւն մը հարկեցուցիչ պատճառով մը հետեւանով հարկ կ'ըլլայ առժամայէս փոխանորդաբար վարել: Եթէ այս հարկը կրօնից նախարարութեան կողմէ եւս հաստատուի, պատշաճութեան կողմէ ընտրուած փոխանորդին պատշաճ պատշաճական գրով մը կրնայ վստեացուիլ, բայց այս փոխանորդը առաջնորդութեան հանգամանքով չի կրնար պատշաճութեան ժողովներուն անդամ ըլլալ:

Յօդ. 26.— Առաջնորդներուն տրամադրութեան ներքին մէկը հոգեւորականներէ եւ միւսը տեղայն երեւելիներէն եւ առ առաւել Վեց Վեց անձներէ բաղկացած երկու խորհրդական ժողովներ պիտի գտնուին: Առոնք պատշաճական հանգամանք մը չունին, առաջնորդութեան պարսկանութենէն առաջ եկած պատշաճութեան տարբերութիւն մը չեն ստանձնէր, այլ վերոնշանակեալ պարսկանութեան տեսակին եւ բնոյթին համեմատ առաջնորդին յանձնած խնդիրներուն մէջ ունոր կ'օգնէն, անոնց գործադրութիւնն ալ առաջնորդին ընդունելէն եւ հաստատելէն կախում ունին: Այս մարմիններուն ընտրութեան եղանակին, գործառնութեանց եւ փոփոխմանց մասին պէտք եղած հրահանգը պատշաճութեան կրօնական եւ խառն ժողովներուն կողմէ միասնաբար գրի պիտի առնուին եւ կրօնից նախարարութեան գիտութեամբ գործադրութեան պիտի դրոյն:

Յօդ. 27.— Ամէն առաջնորդարան սնտուկ մը եւ պէտք եղած քիւլով քարտուլար եւ սպասաւոր պիտի ունենայ: Յիշուած սնտուկին հասարակ կը կազմեն՝ պսակի, մկրտութեան եւ քաղման պէս արարողութիւններէ առնուելիք առաջնորդական եկամուտ: Հայոց ժողովուրդին տալիք նուէրներէն, եւ ի հարկին եկեղեցիի, վանքերու եւ ուրիշ հաստատութեանց կալուածներու հասոյթներէն առաջնորդարանին վարչութեան համար Պատշաճութեան խառն ժողովին որոշած եւ յաջապացուցած բանակը:

Յօդ. 28.— Եթէ պէտք ըլլայ, առաջնորդներ մի՛ միայն կրօնական պարսկանութիւններ կատարելու համար կրնան իրենց կրօնական տեղական տեղերուն համար կրօնական փոխանորդներ կարգել ու դրել՝ տեղական իշխանութեանց իմաց տալու պայմանով: Այս փոխանորդները պատշաճական ո՛ր եւ է հանգամանք չունին:

Գ. Գ Լ Ո Ւ Ն .— Զ ա ն ա զ ա ն Բ

Յօդ. 29.— Պատրիարքարանի, կրօնական եւ խառն ժողովներու՝ այս կանոնադրութեան սկզբնական գործադրու-

թեան տառն կազմակերպութիւնը, ինչպէս նաեւ ընտրութիւնները հետեւեալ կերպով պիտի կատարուին. — Ա. Պատրիարքական աթոռին կողմէ կրօնական ժողովը կազմելիք բարձր Պէրաթով կարգուած առաջնորդներէն զատելով վեց առաջնորդներ կը հրաւիրուին եւ կրօնից նախարարութեան տեղեկութիւն կը տրուի: Բ. Այս կերպով կազմուելիք կրօնական ժողովը մնացորդ վեց անդամներն ալ ընտրելով, անոնց պաշտօնը յիշուած նախարարութեան կողմէ կը վաւերացուի: Գ. Յիշեալ ժողովի անդամներէն խառն ժողովին ալ հարկ եղած չորս անձ եւս կ'որոշուի: Այս ժողովին հարկ եղած մնացորդ աշխարհական ութը անդամներէն մէկը պատրիարքութեան կեդրոնի ընակչութիւնէն ըլլալով՝ պատրիարքին կողմէ, տեղւոյն երեւելիներէն եւ բարի կենցաղով ծառայող անձներէն կ'ընտրուի եւ կառավարութեան կողմէ յարմար նկատուելու պարագային ամենուրեք ալ պաշտօնը կը վաւերացուի կրօնից նախարարութիւնէն: Ներկայ կանոնադրութիւնը գործադրելու առաջին պահուն, եթէ կրօն. ժողովին բոլոր անդամները եպիսկոպոսի աստիճան ունեցող անձներ ըլլալուն մէջ դժուարութիւն մը տեսնուի, պակասը կը լրացուի՝ հինգէն աւելի չըլլալու պայմանով երեւելի հոգեւոր եւ յարմար անձներ ընտրելով:

Յօդ. 30.— Կրօն. եւ խառն ժողովներուն հաւաքաբար գումարումը ներկայ կանոնադրութեան մէջ նշանակուած պարագաներու մէջ եւ պատճառներով կրնայ ըլլալ: Ասոնցմէ գուրս ո՛չ մէկ պատճառով չեն կրնար երկու ժողովները հաւաքաբար նիստ գումարել:

Յօդ. 31.— Եթէ կաթողիկոսն ու պատրիարքը դրուած օրէնքներուն ու կանոններուն եւ կամ ազգին ու տէրութեան շահուն հակառակ վիճակի եւ ընթացքի մէջ գտնուի, աստիճանին համեմատ, կրօնից նախարարութեան կողմէ գրաւոր ազդարարութիւն եւ պատուէր կ'ըլլայ անոր: Եւ ի հարկին նախարարութիւնը ինչպիսիք կը ծանուցանէ Բ. Դրան եւ նախարարաց Խորհուրդին տալիք որոշումին վրայ, կայս. Իրա-

տէով կրնայ հրաժարեցուցուիլ : Ասանկ պարագայի մէջ պատ-
րիարքարանի կրօնական և խառն ժողովներուն հասցէին զըր-
կուած եպարքոսական Պաշտօնադրութեան վրայ , ըստ սովորութեան ,
տեղապահ մը ընտրուելով 3 և 4րդ յօդուածներուն համա-
ձայն յաջորդին ընտրութեան կը ձեռնարկուի :

Յօդ. 32. — Յօդուած 31ին մէջ յայտնուած արարքը եթէ
առաջնորդներու կամ ուրիշ վարդապետներու և քահանանե-
րու կողմէ ի գործ դրուած ըլլան , ատիժանին համաձայն
գործողները յորդորելու ու յանդիմանելու կամ պաշտօնանկ
ընելու և փոխելու մասին կրօնից նախարարութեան կողմէ
տրուած հրահանգին տրամադրութիւնները ինչպէս որ հարկ
է Պատրիարքարանին կողմէ կը գործադրուին : Այս մասին եթէ
վարանում և անփութութիւն յոյց տրուի , իրենց նկատմամբ
սանտոգական գործողութիւն տեղի ունենալիք եկեղեցական
պետերն և պաշտօնեաները կառավարութեան կողմէ իրենց
պաշտօնէն կը հանուին , իսկ պատրիարքին ու կրօնական ժո-
ղովին նկատմամբ հարկ եղած գործողութիւնը կատարել կը
պահանջուի կանոնադիրին տրամադրութեանց հակառակ վար-
ուած ըլլալուն համար :

Յօդ. 33. — Պատրիարքարանի ժողովներուն անդամները
ժողովին մէջ ընդհանրապէս կամ մասնաւորաբար եթէ սոյն
կանոնադիրով որոշուած պարտականութիւնէն զուրս գործե-
րու միջամտեն , պատրիարքը , եկեղեցական պետերը կամ
միւս եկեղեցականները ատոր համաձայն չարժեքու և գործե-
լու դրդեն և կամ քաղաքական ու քաղաքային հանգամանք
ունեցող կամ պետական հրամաններն ու հրահանգները գոր-
ծադրելու մասին դժուարութիւն յարուցանող ընթացք մը
ունենան , կրօնից նախարարութեան կողմէ կը յանդիմանուին
կամ կը փոխուին : Իրենց ընթացքին կարեւորութեան համա-
ձայն փոփոխման գործը այլ եւս նոյն ժողովներուն չանդա-
մակցելու պայմանով ալ կրնայ ըլլալ :

Յօդ. 34. — Նախորդ յօդուածներուն մէջ նշանակուած
սանտոգական ձեւակերպութեան պատճառ տուող արարքը

պատժական ընդհանուր օրինաց տրամադրութիւններուն հա-
մաձայն եթէ զանոնք գործողներուն մասին ուրիշ պատիժներ
կը հրաւիրէ ատոնք եւս տուանձինն կը կիրարկուին ու կը
գործադրուին :

Յօդ. 35. — Ներկայ կանոնադիրն գործադրութեան գը-
ուելու թուականէն սկսեալ առ տուաւին մինչեւ երկու տա-
րի պատրիարքարանի կրօնական և խառն ժողովները կ'որոշեն
ու կը գնահատեն պսակի , մկրտութեան և յուղարկաւորու-
թեան արարողութեանց նման կրօնական ծառայութիւններու
փոխարէն կրօնական պետերու կողմէ համայնքին անհատներէն
առնուելիք եկամուտներուն առաւելագոյն քանակը և գանձ-
ման եղանակը , կրօնական մարմնոյն կողմէ հաստատուելիք
պէտքը և համայնքին վիճակին տարած չափը նկատի առնե-
լով , պատրիարքութեան կողմէ ասկիւ կը ծանուցուի կրօնից
նախարարութեան և Պետութիւնը նոյնութեամբ կամ փոփո-
խելով ընդունելէ ետք ներկայ կանոնագիրին վրայ կ'աւելցնէ :

Յօդ. 36. — Կաթողիկոս և պատրիարքին համար բնակա-
վայր յատկացուած Ս. Յակոբայ վանքին վարդապետներու
միաբանութեան ներկայ կանոնադիրին մէջ որոշուած նոր
կազմակերպութեան համաձայն վիճակն ու գիրքը , ինչպէս
նաեւ վանքին ու կալուածներուն յանձնաձման եղանակը ,
Պատրիարքարանի խառն ժողովին կարծիքին ու քուէին ալ
դիմում ըլլալէ ետք միայն կրօնական ժողովին կողմէ խորհ-
րակցութեան դրուելով յատուկ որոշմագիր մը կը կազմուի
որ կրօնից նախարարութեան հաւանութիւնը առնուելէ ետք
գործադրութեան կը դրուի :

Յօդ. 37. — Հայոց Պատրիարքութեան 1279 Բամազան
26 թուակիր կանոնադիրը ջնջուած է :

Յօդ. 38. — Ներկայ կանոնագիրը հրատարակութեանը
թուականէն գործադրելի է :

Յօդ. 39. — Ներկայ կանոնագիրը գործադրելու պաշտօն
ունի Դատական և Կրօնից նախարարը :

Ներկայ կանոնագիրքին գործադրութեան դրուիլը և պետութեան կանոններուն վրայ աւելցուիլը իրատէ ըրի :

2 Շէվվալ 1334, 19 Յուլիս 1332

ՄԷՆՄԵՏ ԲԷՇԱՏ

Վարչապետ՝ Մեհմեթ Սալիս, Շէյխ-իւլ-Իսլամ՝ Մուսա Քեազիմ, Պատերազմական նախարար ու ծովային նախարարի փոխանորդ՝ Էնվեր, Ներքին գործոց նախարար և ելմտական նախարարի փոխանորդ՝ Թախար, Արտաքին գործոց նախարար և դատական ու կրօնից նախարարի փոխանորդ՝ իսպիլ, Պետական խորհուրդի նախագահ և Էվզաֆի նախարարի փոխանորդ՝ Իսրահիմ, Հանր. շինութեանց նախարար՝ Ապպաւս, Կրթական նախարար և թղթատարական, հեռագրական ու հեռաձայնական և առեւտրական ու երկրագործական նախարարներու փոխանորդ՝ Ահմեթ Շիւրի:

Ահա պետական նոր կանոնագիրքը և ահա մեր եկեղեցիին ենթակուած վիճակը : Քանի մը տասնեակ էջերու մէջ համառօտեցի վերջին կէս դարու եկեղեցական կեանքին վերլուծութիւնը՝ որուն գնահատութիւնը ապագային կը կտակեմ :

Բայց հոս ձայնս հասածին չափ ոյժով կը պահանջեմ ժամ առաջ և անթերի գործադրութիւնը մեր պատրիարքարանի այս կանոնագիրքին՝ որուն վրայ դրուած են թուրքահայերուն բոլոր բաղձանքները, եկեղեցին բարեկարգ և պայծառ տեսնելու համար :

Ո՛չ անձերը, ո՛չ օրէնքները և ո՛չ դէպքերը և ժամանակը Նկատի առնելու է՝ երբ ներկայի անհրաժեշտ պահանջները մեր եկեղեցական վերակազմութիւնը անխուսափելի և անյետաձգելի կը դարձնեն : Անցեալին մէջ մեծ դժգոհութիւններ ինքն ըստ ինքեան լաւագոյն օրէնսդրութիւններէն և Օսմանեան տէրութեան մեծագոյն շնորհներէն մէկն էր, խաղաղ շրջաններ և բարեպատեհ առիթներ յաճախ ներկայացած

են մեղի և ասոնցմէ ոչ մէկէն պէտք եղածին պէս չենք գիտցած և չենք կրցած օգտուիլ :

Գէթ ներկային մէջ գործի գլուխ անցնող եկեղեցական և աշխարհական անձերը պարտաւոր են ըմբռնել թէ ինչ մեծ պատասխանատուութիւն կը ծանրանայ իրենց վրայ հանդէպ Պետութեան և ազգին՝ որոնց օգտակար ըլլալու կոչուած են իրենք : Եւ ասոր համար շատ մեծ ճիգ մըն ալ ընելու պէտք չկայ. տառացի հետեւողութիւն մը կանոնագիրքին շատ պիտի դիւրացնէ մեր բոլոր ազգային պաշտօնէութեան՝ մեծերէն մինչեւ փոքրերուն գործը :

Պզտիկ օրինակ մը առած ըլլալու համար անցեալի տղետարներ զեղծումներէն կը բաւէ միայն յիշել ազգ. երեսփ. ժողովին գումարումները : Հակառակ անոր որ օրէնքին մէջ բացորոշապէս ըսուած է թէ երկու տարին անգամ մը մէկ նրստաշրջան միայն պիտի գումարէ այդ ժողովը և պիտի զբաղի լոկ վարչութեան համարատուութիւնով և ընտրութիւնով, մեր բարեժողիկները այնքան յառաջ գացին որ ամէն ուրբաթ մեր գումարէին և խելքերնուն փշած խնդիրներով, ժողով կը գումարէին և խելքերնուն փշած զեղծումն էր գրեթէ միշտ Օսմանեան տէրութեան դէմ թշնամական քաղաքականութիւնով կը զբաղէին : Այս ուղղութիւնը պատճառ եղաւ որ մեր վանքերն ու եկեղեցիները, դպրոցներն ու բոլոր ազգային հաստատութիւնները անտէր և երեսի վրայ մնան, մինչդեռ միւս կողմէ անուպայ և մեր բարեբերուն գլխովին հակոտնեայ սկզբունքներ տեղ գտնեն ժողովուրդին մէջ և զայն մոլորեցնեն ու ապականեն :

Նոյնքան սխալ ըմբռնում մը և յոյժ աղիտարներ եղաւ մեղի համար նաեւ դէպքերուն առնելիք երեւոյթին սպասելը կամ ժամանակին հետեւանքներուն վրայ ակնկալութիւններ ունենալը : Եթէ մեր ազգային եկեղեցական գոյութիւնը այսօր ալ դիւանագիտութեան կամ քաղաքականութեան կապուած է, վա՛յ մեղի : Բայց պետական կանոնագիրքը այդ անուած է, վա՛յ մեղի : Բայց պետական կանոնագիրքը այդ անպատեհութիւնն ալ կը ջնջէ, կերպով մը կրօնքը և պետու-

Թիւնը իրարմէ անջատելու ձեւն է ասիկա՝ որ երկուքին ալ ընդարձակ իրաւասութիւն կուտայ իրենց շրջանակին մէջ լայնօրէն զարգանալու և յառաջդիմելու : Ասիկա հնչանակեր անշուշտ խզում պետութեան և եկեղեցիին՝ ուր երկուքն ալ իրարու գործը խափանելու կը ջանան : Ինչպէս անցեալի մէջ կրօնքը պաշտպան եղած է՝ իր զօրաւոր եղած ատեն, պետական և կառավարական կազմերուն, նոյնպէս այսօր ամէն զօրաւոր տէրութիւն պարտաւոր կը զգայ ինքզինքը հովանաւորել և պաշտպանել կրօնքը :

Հայ եկեղեցին այդ հովանաւորութիւնը և պաշտպանութիւնը զործնականապէս վայելած է Օսմ. Պետութենէն՝ որ իրեն հպատակ բոլոր տարրերէն աւելի քաջալերած և գնահատած է Հայուն հաւատարմութիւնը : Իբրեւ Թուրքիացի, իբրեւ Օսմանցի Հայը իր հպատակութիւնը կրնար ըմբռնել չա՛տ աղէկ և չա՛տ որոշ՝ եթէ իրեն համար իբրեւ սկզբունք և նշանաբան վճռած ըլլար Աւետարանի խօսքը. «Տո՛ւ գիտյա՛նքն Կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ» :

Հայ եկեղեցիի անկախութիւնը պահպանած և անոր վարչական վերակազմութեան ալ ձեռնարկած է մեր տէրութիւնը : Հայերուն կը մնայ իրենց եկեղեցիին ներքին կազմը և քարեկարգութիւնը դնել այն վիճակին մէջ որ անիկա ապաստան մը ըլլայ հաւատարիմ Օսմանցիներու և հաւատացեալ ազգայիններու :

ԳԻՆ 5 ՂՐՇ.

«Ազգային գրադարան

NL0257018

